

Η ΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΕΝΟΣ ΝΕΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ

ΥΠΟ
ΣΤΕΡΓΙΟΥ Ν. ΣΑΚΚΟΥ, δρ. Θ.
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου

Οἱ πρώτες ἐπισημάνσεις.

Ὅταν στὰ τέλη τοῦ προηγουμένου αἰῶνος ὁ Γερμανὸς ἐρευνητῆς Adolf Deissmann πρόσεξε γιὰ πρώτη φορά τὴν ὁμοιότητα τῆς γλώσσας ὠρισμένων ἑλληνικῶν μὴ φιλολογικῶν¹ παπύρων μὲ τὴ γλώσσα τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀνοιξε γιὰ τὴ μελέτη τῆς γλώσσας τῆς Καινῆς Διαθήκης ἕνας πλατὺς καὶ εὐθὺς δρόμος. Ἀποδείχθηκε ὅτι ἡ ἑλληνικὴ τῆς Καινῆς Διαθήκης δὲν ἦταν μία ἰδιάζουσα αὐτὴ καθ' αὐτὴ γλώσσα, οὔτε μία «ἰουδαϊκὴ» ἢ «ἐβραϊκὴ» ἑλληνικὴ², οὔτε ἀκόμη «μία γλώσσα τοῦ ἁγίου Πνεύματος»³, ἀλλὰ ἦταν ἡ καθομιλουμένη γλώσσα τῆς ἐποχῆς, ἡ ἑλληνικὴ κοινὴ τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου, ποὺ μιλοῦσαν ὅλα τὰ ἔθνη, ἑλληνικὰ καὶ μὴ, τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου στὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια, ἀπὸ τὸν γ' αἰ. π.Χ. ἕως τὸν γ' αἰ. μ.Χ. Δημοσιεύσεις παπύρων γίνονταν βέβαια ἤδη ἀπὸ τὸ 1826, ἀλλὰ κανεὶς πρὶν ἀπὸ τὸν Deissmann δὲν εἶχε ἀσχοληθῆ μὲ τὸ νὰ ἐφαρμόσῃ τὴ μαρτυρία τῶν παπύρων στὴ μελέτη τῆς Καινῆς Διαθήκης, παρ' ὅλον ὅτι ὑπῆρχαν κάποιες ἐπισημάνσεις σ' αὐτὸ τὸ θέμα ἀπὸ ὠρισμένους ἐξαιρέτους ἐπιστήμονες.

Συγκεκριμένα, τὸ ὅτι ἡ ἱστορία τῆς Καινῆς Διαθήκης γράφτηκε μὲ λέξεις ποὺ συνηθίζονταν τὴν ἐποχὴ τῆς συγγραφῆς της καὶ στὸ ἰδίωμα ποὺ μιλοῦσαν τότε οἱ ἀναγνώστες της, ἐπισημάνθηκε πολὺ νωρὶς, πρὶν ἀνακαλυφθοῦν οἱ πάπυροι, τὸ 1658, στὸ *Horae Hebraicae et Talmudicae* ἀπὸ τὸν John Lightfoot, κατὰ τὸ σχολιασμὸ τοῦ προλόγου τῆς Κυριακῆς προσευχῆς στὸ *Mθ 6,9*⁴. Ἐξ ἄλλου, προηγουμένως, ὁ Salmasius τὸ 1643 εἶχε ὑπαινιχθῆ ὅτι ἡ γλώσσα τῶν ἑλληνικῶν Γραφῶν δὲν ἦταν ξεχωριστὴ διάλεκτος, ἀλλὰ τὰ συνη-

1. Μὲ τὸν ὄρο αὐτὸ δηλώνονται οἱ πάπυροι μὲ κείμενα ποὺ δὲν ἀνήκουν στὴ λόγια καὶ ἔντεχνη γραμματεία, ἀλλὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν πέννα ἰδιωτῶν καὶ ἀφοροῦν σὲ ἀπλὲς καὶ καθημερινὲς ὑποθέσεις τῆς ἐποχῆς.

2. Πρὸς. W. F. Howard στὸ J. H. Moulton - W. F. Howard, *Grammar of New Testament Greek*, τόμ. 2ος, Edinburgh 1929, σ. 411 ἐ.ε.

3. R. Rother, *Zur Dogmatik*, Gotha 1863, σ. 237-238.

4. Βλ. J. H. Moulton - G. Milligan, *The Vocabulary of the Greek Testament*, General Introduction, σ. XII, σημ.

θισμένα ἑλληνικά τῆς ἐποχῆς⁵. Ἀλλὰ οὐσιαστικά οἱ νέες ἀπόψεις γιὰ τὰ ἑλληνικά τῆς Βίβλου ἀναφέρθηκαν ἀργότερα ἀπὸ τὸν James Donaldson στὸ ἄρθρο του «Greek Language» στὴν τρίτη ἐκδοσι τῆς ἐγκυκλοπαίδειας τοῦ Kitto, τὸ 1864. Ἐνας μαθητὴς μάλιστα τοῦ Donaldson, ὁ καθηγητὴς William Peterson, ἤθελε ἤδη τὸ 1890 ἢ 1891 νὰ διδάξῃ, ὅτι ἡ Καινὴ Διαθήκη εἶχε γραφῆ προφανῶς στὴν καθομιλουμένη ἑλληνικὴ τῶν χρόνων τῆς⁶. Ἐνωρίτερα κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Moulton, ὁ J. Lightfoot, ὁμώνυμος τοῦ προηγουμένου, τὸ 1863 σὲ μία διάλεξι του, εἶχε εἰσηγηθῆ ὅτι θὰ ἦταν πολὺ βοηθητικὸ στὸ νὰ καταλάβουμε τίς λέξεις τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἂν ἀνακαλύπτονταν ἐπιστολὲς τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς, ὅπου θὰ διασωζόταν ὁ κοινὸς λόγος⁷.

Ἐν τούτοις, ὁμολογουμένως, πρὶν ὑπάρξῃ οἰαδήποτε σκέψι ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν παπύρων, ἢ πρότασι ὅτι ἡ ἑλληνικὴ τῆς Γραφῆς ἦταν ἢ καθομιλουμένη τῆς ἐποχῆς διατυπώθηκε σαφῶς γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν φιλέλληνα Edward Masson, νομικὸ, καθηγητὴ τῆς ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ καθηγητὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Belfast κατὰ τὰ ἔτη 1845-1865. Ὁ σπουδαῖος αὐτὸς ἑλληνιστὴς καταγόταν ἀπὸ τὴ Σκωτία καὶ εἶχε σπουδάσει θεολογία, φιλοσοφία καὶ νομικά. Τὸ 1824 ἦλθε στὴν Ἑλλάδα, γιὰ νὰ προσφέρῃ τίς ὑπηρεσίες του στὸ νεοιδρυμένο ἑλληνικὸ κράτος καὶ στὸν περαιτέρω ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσι. Γνώριζε πολὺ καλὰ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά, καθὼς καὶ τὰ λατινικά, ὅταν δὲ ἦλθε στὴν πατρίδα μας ἔμαθε πολὺ σύντομα καὶ τὰ νέα ἑλληνικά, σὲ βαθμὸ πού νὰ τὰ μιᾶ καὶ νὰ τὰ γράφῃ μὲ πολλὴ εὐχέρεια.

Ἡ γλωσσικὴ αὐτὴ παιδεία καὶ ἐμπειρία τοῦ Masson τὸν βοήθησε προφανῶς νὰ ἀντιληφθῆ τὴ διαδικασία ἐξελίξεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας μέσα στοὺς αἰῶνες καὶ ἡ μελέτη τῆς Καινῆς Διαθήκης τὸν ὠδήγησε νὰ καταλάβῃ, ὅτι ἡ γλῶσσα τῆς πρέπει νὰ ἦταν μία μορφή καινούργιας ἑλληνικῆς καθομιλουμένης, πού ἀκολούθησε τὴν ἀρχαία. Ἐβγαλε, λοιπόν, τὸ συμπέρασμα ὅτι αὐτὰ πού φαίνονται ὡς ἰδιομορφίες τῆς Καινῆς Διαθήκης δὲν μπορεῖ νὰ ἦταν ὅλα ἰδιωματισμοὶ ἢ ἑβραϊσμοί. Μᾶλλον τὸ λεκτικὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀποτελεῖται ἀπὸ λέξεις πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ ἀπλοῖκοι ἑλληνόφωνοι χριστιανοὶ τῶν πρώτων αἰώνων, καθὼς μιλοῦσαν μεταξύ τους ὡς «ἰδιῶτες», μὲ τὴ γλῶσσα τῆς

5. W. L. Lorimer, Deissmanism before Deissmann, The Expository Times, 32, σ. 330. Τὴν ἀξία τῆς προβλέψεως τοῦ Salmasius μετριάξει ὁ Lorimer, ἀφ' ἐνὸς ἐπισημαίνοντας τίς ἀντιφάσεις τοῦ Salmasius ἐπ' αὐτοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου κρίνοντας ὅτι ὁ Salmasius μετέφερε ἀπλῶς καὶ ἐπιβεβαίωνε τὴ γνώμη τῶν πατέρων ὅτι τὰ ἑλληνικά τῶν Γραφῶν ἦταν ἀκαλλιέργητα ἑλληνικά.

6. Σύμφωνα μὲ πληροφορίες τοῦ Lorimer, ἔ.ἀ.

7. J. H. Moulton, A Grammar of New Testament Greek, τόμ. 1ος, Prolegomena, ἐκδ. 3η, Edinburgh 1967, σ. 242.

έποχῆς τους. Τὴν κρίσι τοῦ αὐτῆ ὁ Masson κατέγραψε στὰ προλεγόμενα τῆς μεταφράσεως ποὺ ἔκανε στὰ ἀγγλικά τῆς Γραμματικῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης τοῦ Winer⁸. Ἔτσι, κατέληξε στὸ ἴδιο πόρισμα, στὸ ὁποῖο ἐφθασαν μετὰ ἀπὸ 50 περίπου χρόνια οἱ πατυρολόγοι, περνώντας ὅμως ὄχι ἀπὸ τὸ δρόμο τῶν παπύρων, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ δρόμο τῶν νέων ἐλληνικῶν. Καὶ ἀργότερα, ἀκόμη, ὁ πατέρας τοῦ J. H. Moulton, ὁ W. F. Moulton, στὴ νέα μετάφρασι τῆς Γραμματικῆς τοῦ Winer, ποὺ ἔκανε τὸ 1870 —ὅπου δυστυχῶς λείπει ὁ πρόλογος τοῦ Masson—, δὲν παραλείπει νὰ ὑπογραμμίσῃ τὶς ἐντυπωσιακὲς ὁμοιότητες ἀνάμεσα στὴ σύγχρονη ἐλληνικὴ καὶ στὴ γλῶσσα τῆς Καινῆς Διαθήκης.

Ἐνας Ἕλληνας ἐπιστήμων, ὁ Νίκος Βέης, δημοσιεύοντας τὸ 1920 κάποιον χωρίο τοῦ διακεκριμένου Σουηδοῦ ἀρχαιολόγου τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς Jacob Jonas Björnstahl, ποὺ πέθανε τὸ 1779, ἔδωσε τὴν εὐκαιρία στὸν Milligan νὰ προσθέσῃ μία ἀρχαιότερη ἀπὸ τοῦ Masson μαρτυρία. Πρόσεξε δηλαδὴ ὁ Milligan ὅτι ὁ Σουηδὸς ἐρευνητῆς, τὸν ὁποῖο παρέθετε ὁ Βέης, εἶχε κάνει τὴν παρατήρησι ὅτι πολλὲς λέξεις καὶ ἐκφράσεις στὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιο ἐρμηνεύονται καλλίτερα μὲ τὴ βοήθεια τῶν νέων ἐλληνικῶν⁹.

Ἐνα ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως τοῦ Masson θεωρῶ, ἐξ ἄλλου, ὅτι ἀποτελεῖ καὶ ἡ διαπίστωσι τοῦ διακεκριμένου γλωσσολόγου Γ. Χατζηδάκι, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία, ὅπως ἐξάγεται ἀπὸ στατιστικὴ ποὺ διενήργησε ὁ ἴδιος, ἀπὸ τὶς 4.900 λέξεις τῆς Καινῆς Διαθήκης μόνο οἱ 400 δὲν κατανοοῦνται ἀπὸ τὸ λαό¹⁰. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ καθομιλουμένη νεοελληνικὴ τῆς ἐποχῆς τοῦ Χατζηδάκι εἶνε ἡ φυσικὴ ἐξέλιξι τῆς ἐλληνικῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἡ ὁποία ἐπομένως δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶνε μία ἐνδιάμεση μορφή τῆς καθομιλουμένης ἐλληνικῆς μέσα στοὺς αἰῶνες.

8. G. B. Winer, A Grammar of the New Testament, Diction, ἀγγλ. μετφρ. ἀπὸ γερμ. ἔκδ. 6η, Ed. Masson, ἔκδ. ἀγγλ. μετφρ. 3η, Edinburgh 1861. Γράφει ὁ Masson· «Τὸ λεκτικὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης εἶνε ἡ ἀπλῆ καὶ ἀνεπηρέαστη ἐλληνικὴ τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς, καθὼς χρησιμοποιοῦνταν ἀπὸ ἐλληνόφωνους χριστιανούς, ὅταν συζητοῦσαν θρησκευτικὰ θέματα» (σ. VII). Καὶ παρακάτω· «Τὸ ὕφος τῶν συγγραφέων τῆς Καινῆς Διαθήκης εἶνε, ἀκόμη καὶ ἀπὸ γλωσσολογικῆ ἀποψι, ἰδιαζόντως ἐνδιαφέρον. Τέλεια φυσικὸ καὶ ἀνεπηρέαστο, εἶνε ἐλεύθερο ἀπὸ οἰοδήποτε χρῶμα χυδαιότητος ἀφ' ἑνός, καὶ ἀπὸ κάθε ἔχνος μελετημένης ἐπιτηδεύσεως ἀφ' ἑτέρου. Ἐκτός ἀπὸ τοὺς ἐβραϊσμούς —ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁποίων ἔχει, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, μεγάλως ἐξογκωθῆ— ἡ Καινὴ Διαθήκη μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὅτι ἐκθέτει τὸ μόνο γνήσιο πανομοιότυπο τῆς καθομιλουμένης ποὺ χρησιμοποιοῦνταν ἀπὸ μὴ πεπαιδευμένους Ἕλληνας τοῦ πρώτου αἰῶνος, οἱ ὁποῖοι μιλοῦσαν χωρὶς φιλολογικὴ σχολαστικότητα — ὡς 'ἰδιῶται' καὶ ὄχι ὡς 'σοφισταί'» (σ. VIII). Βλ. J. R. Harris, The So-called Biblical Greek, The Expository Times, 25 (1913/14), σσ. 54-55. Ὁ Harris παρατηρεῖ βέβαια ὅτι τὰ συμπεράσματα τοῦ Masson εἶνε κάπως ἐσπευσμένα καὶ ὑπερβολικά, ἐξαιρεῖ ὅμως ἰδιαιτέρα τὴν πρότασί του, ἡ ὁποία εἶχε παραθεωρηθῆ μέχρι τότε.

9. Βλ. G. Milligan, Modern Greek and the New Testament, The Expository Times, 32 (1920/21), σσ. 231-232.

10. Γ. Χατζηδάκι, Γενικὴ Γλωσσολογία, σ. 530.

Τώρα, ὡς πρὸς τὸ ὅτι οἱ πάπυροι προσφέρονται γιὰ τὴ μελέτη τῆς Καινῆς Διαθήκης ἔχουμε τὸν πρῶτο ὑπαινιγμό, κατὰ τὶς πληροφορίες τοῦ Milligan, ἀπὸ τὸν Farrar τὸ 1884. Στὸ βιβλίον του «The Messages of the Books», σὲ μία ὑποσημείωσι τοῦ κεφαλαίου γιὰ τὴ μορφή τῶν Ἐπιστολῶν τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὁ Farrar παρατηρεῖ ὅτι στοὺς παπύρους, οἱ ὅποιοι πρόσφατα εἶχαν ἐκδοθῆ, ὑπάρχουν σχήματα καὶ φράσεις ποὺ θυμίζου συνεχῶς τὸν ἀπόστολον Παῦλον¹¹. Εἶπε ὁμως γεγονὸς ὅτι πρῶτος ὁ Deissmann ἐπέστησε τὴν προσοχὴ τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου καὶ τὸν ἔπεισε γιὰ τὰ ὀφέλη ποὺ προσκομίζει ἢ ἐξέτασι τῶν μὴ φιλολογικῶν παπυρικῶν κειμένων στὴ μελέτη τῆς Καινῆς Διαθήκης¹².

Τὸ λεξικὸ τῶν Moulton - Milligan.

Τὸ παράδειγμα τοῦ Deissmann ἀκολούθησε μὲ ζῆλον ὁ J. H. Moulton στὴν Ἀγγλίαν, ὁ ὅποιος ἄρχισε νὰ δημοσιεῖ σὲ σειρὰ ἄρθρων τὶς μελέτες του γιὰ τὴν κατανόησι τῆς γλώσσας τῆς Καινῆς Διαθήκης μὲ τὴ βοήθεια τῶν παπυρινῶν ἐγγράφων τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς¹³. Ἀλλὰ ἐνῶ ὁ Deissmann εἶχε ἐργασθῆ κυρίως πάνω στὸ λεξιλόγιον, ὁ Moulton ἐργάσθηκε ἰδιαίτερα πάνω στὴ γραμματικὴ, καὶ μάλιστα στὸ τυπολογικόν. Τὸ τεκμηριωμένον συμπέρασμα του ἦταν ὅτι ἡ Καινὴ Διαθήκη γράφθηκε μὲ συγχρόνους πρὸς αὐτὴν ἰδιωματισμούς.

Ὅταν ὁ Moulton συνειδητοποίησε ὅτι ἦταν πλέον ἀπαραίτητη ἡ σύνταξι ἐνὸς συστηματικοῦ ἔργου, ποὺ θὰ ἐξέθετε τὴ χρῆσι τῶν λέξεων τῆς Καινῆς Διαθήκης στὴν ἑλληνικὴ καθομιλουμένη τῶν χρόνων ἐκείνων, προσέλαβε ὡς συνεργάτη τὸ φίλον του George Milligan. Οἱ δύο τους ἐπιδόθησαν μὲ βᾶσι τὸ ὑλικόν τους στὴν κατάρτισιν ἐνὸς λεξικοῦ, τὰ λήμματα τοῦ ὁποίου δημοσιεύονταν κατ' ἄλφαβητικὴν σειρὰ σὲ τεύχη. Τὰ δύο πρῶτα τεύχη ἐμφανίσθησαν τὸ 1914 καὶ 1915. Ἀλλὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1917 συνέβη ξαφνικὰ ὁ τραγικὸς θάνατος τοῦ Moulton στὴ Μεσόγειον. Ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὴν Ἰνδία, ὅπου

11. Βλ. Moulton - Milligan, The Vocabulary, General Introduction, σ. XIII.

12. Βλ. τὰ ἔργα τοῦ Deissmann, Bibelstudien, Heidelberg 1895· Neue Bibelstudien, Heidelberg 1897· Licht vom Osten, ἔκδ. 4η, Tübingen 1923· The Philology of the Greek Bible, London 1908.

13. Βλ. στὸ The Expositor, Notes from the Papyri, σειρὰ VI, τόμ. III (1901), σσ. 271-282· τόμ. VII (1903), σσ. 104-121· τόμ. VIII (1903), σσ. 423-439· τόμ. IX, σσ. 67, 215, 310, 359, 461· τόμ. X, σσ. 124, 168, 276, 353, 440. Τὰ ἄρθρα αὐτὰ ἀπέτελεσαν τελικὰ τὴ βᾶσι τοῦ πρώτου τόμου τῆς ἐπανεκδόσεως τῆς Γραμματικῆς τῶν G. B. Winer - W. F. Moulton, μὲ ὑπότιτλον Prolegomena, Edinburgh 1906.

είχε πάει για μία περιοδεία διαλέξεων τὸ καλοκαίρι τοῦ 1916, ἔχασε τὴ ζωὴ του, ὅταν τὸ καράβι στὸ ὁποῖο ἐπέβαινε τορπιλλίστηκε.

Τὴ συνέχισι τοῦ ἔργου ἀνέλαβε μόνος καὶ ἔφερε εἰς πέρας ὁ Milligan, ὁ ὁποῖος δημοσίευσε ἕνα τρίτο τεῦχος τὸ 1919 καὶ ἕνα τελευταῖο τὸ 1929. Τὸ 1930 τὸ λεξικὸ ἐκδόθηκε σὲ ἕναν τόμο μὲ ἀνατύπωσι τῶν ἀρχικῶν τευχῶν καὶ μὲ ἐλάχιστες συμπληρώσεις ἐπὶ πλέον. Ὁ τίτλος του εἶνε «The Vocabulary of the Greek Testament, Illustrated from the Papyri and Other Non-literary Sources», δηλαδή «Τὸ λεξικὸ τῆς Ἑλληνικῆς Διαθήκης, ἐπεξηγημένο ἀπὸ τοὺς παπύρους καὶ ἄλλες μὴ φιλολογικὲς πηγές».

Ἡ γλῶσσα τῆς Καινῆς Διαθήκης.

Ἡ ὀλη αὐτὴ ἡ κίνησι καὶ ἐργασία ἔκανε ἀναντίρρητο γεγονός τὶς πρῶτες δηλώσεις τῶν εἰσηγητῶν, ὅτι ἦλθε νέο φῶς ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἀνατολή γιὰ τὴν εὐληπτότερη ἀνάγνωσι τῆς Καινῆς Διαθήκης¹⁴ καὶ τὰ πορίσματα ἔγιναν δεκτὰ μὲ ἐνθουσιασμό. Οἱ μελετηταὶ ἀντιλήφθησαν ὅτι τὸ ἱερὸ βιβλίον ἀπευθυνόταν στὸ λαὸ καὶ γράφτηκε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ, ἀπὸ ἰδιῶτες, ἐνῶ οἱ λίγοι λόγιοι συγγραφεῖς τοῦ ἔγραψαν καὶ αὐτοὶ στὴ γλῶσσα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ἡ γλῶσσα αὐτὴ θεωροῦνταν χυδαία καὶ ἐκφυλισμένη ἀπὸ τοὺς θαυμαστάς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας, ἀποτρόπαια καὶ καταπολεμητέα, καὶ κανένας δὲν καταδεχόταν νὰ γράψῃ σ' αὐτήν, ἀλλὰ ὅλοι γίνονταν μιμηταὶ τῆς ἀττικῆς. Ἔτσι τὰ μόνα μνημεῖα τῆς κοινῆς, τῆς δημοτικῆς αὐτῆς γλώσσας τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, εἴμεναν ἡ ἁγία Γραφή, οἱ ἀποστολικοὶ πατέρες καὶ οἱ πάπυροι. Αὐτοὶ βρέθησαν κατ' ἐξοχὴν στοὺς κοπρῶνες τῶν ἀρχαίων αἰγυπτιακῶν πόλεων καὶ περιέχουν τὴν ἰδιωτικὴ κυρίως ἀλληλογραφία τῶν ἀμαθῶν καὶ ἀγραμμάτων ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ περιέχουν ἐπίσης καὶ διαθήκες, αἰτήσεις, λογαριασμούς, καθὼς καὶ ἐπίσημες ἀναφορὰς ἢ μικροσημειώσεις.

Ἐν τούτοις, ἡ κοινὴ δὲν εἶνε μία ὑποδεέστερη γλῶσσα οὔτε εἶνε βαρβαρικὸ ἢ σόλοικο ἰδίωμα, ἀλλὰ εἶνε ἡ φυσικὴ καὶ ζωντανὴ ἐξέλιξι τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ἡ ὁποία ἀπὸ τὸ στόμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων πέρασε μὲ τὰ στρατεύματα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου στὸ στόμα ὄλων τῶν λαῶν τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου, δέχθηκε τὴν ἐπίδρασι τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου καὶ τῶν τοπικῶν ἰδιαιτεροτήτων καὶ κατέστη ἡ καθομιλουμένη γλῶσσα τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐπειδὴ οἱ τύποι τῆς κοινῆς εἶνε ἐν πολλοῖς διαφορετικοὶ ἀπὸ τοὺς τύπους τῆς ἀττικῆς, δὲν σημαίνει ὅτι εἶνε ἐσφαλμένοι, ἀλλὰ ὅτι βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ μία καινούργια μορφή τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Καὶ ὅπως ἡ ἀπλῆ νεοελλη-

14. Πρβλ. τὸν τίτλο τοῦ ἔργου τοῦ A. d. Deissmann, Licht vom Osten. Βλ. καὶ M o u l t o n, The Expository Times, 26 (1914/15), σ. 139.

τους μέσα στη συνάφεια τῆς καινούργιας διδασκαλίας. Ἔτσι ἀλλάζει ποιοτικά ἡ σημασία π.χ. τῶν λέξεων εὐαγγέλιο, εἰρήνη, εὐδοκία κ.ἄ.

γ) Πλάθουν κατ' ἀνάγκη νέες λέξεις, μὲ βᾶσι πάντοτε τοὺς κανόνες τῆς κοινῆς, προκειμένου νὰ ἐκφράσουν ἔννοιες ποὺ φανερώνονται πρώτη φορά ἀπὸ τὴ διδασχὴ τοῦ εὐαγγελίου. Τέτοια εἶνε π.χ. οἱ λέξεις «ἑθελοθησκεία» (Κλ 2,23), «ἄλλοτρισεπίσκοπος» (Α' Πε 4,15) καὶ ἄλλα σαφῶς ἄπαξ λεγόμενα ἕως τοὺς χρόνους τῆς Καινῆς Διαθήκης, γιὰ τὰ ὁποῖα ὁμως διατηροῦμε τὴν ἐπιφύλαξι ὅτι μπορεῖ σὺν τῷ χρόνῳ νὰ ἐμφανισθοῦν σὲ κάποιο πάπυρο ἢ ἐπιγραφὴ τῆς ἐποχῆς.

Ὅπως δὴποτε ὁμως οἱ συγγραφεῖς τῆς Καινῆς Διαθήκης χρησιμοποίησαν τὴ γλῶσσα τὴν ὁποία μιλοῦσε ὁ λαὸς κι ἐκεῖνοι οἱ ἴδιοι, τὴ γλῶσσα στὴν ὁποία κήρυτταν τὸ εὐαγγέλιο καὶ τὴν ὁποία καταλάβαιναν ὅλοι, μορφωμένοι καὶ ἀμόρφωτοι. Δὲν προτίμησαν τὴν περίφημη ἀττικίζουσα τοῦ Πλουτάρχου ἢ τοῦ Ἀρριανοῦ, οὔτε κἂν τὴ λόγια κοινὴ τῶν Ο' ἢ τοῦ Ἰωσήπου καὶ τοῦ Φίλωνος, διότι δὲν εἶχαν σκοπὸ νὰ παρουσιασθοῦν ὡς συγγραφεῖς βιβλίων, καὶ οἱ περισσότεροι οὔτε γνώριζαν καλὰ-καλὰ νὰ τίς χρησιμοποιοῦν. Ἐγραψαν ὅπως ἔγραψαν τότε οἱ ἄνθρωποι στὰ μὴ φιλολογικὰ κείμενα τῆς καθημερινῆς τους ζωῆς, ὡς «ἰδιῶται» (πρβλ. Πρξ 4,13· Α' Κο 14, 16). Εἶνε χαρακτηριστικὴ ἡ μαρτυρία τοῦ Παύλου καὶ ἐνδεικτικὴ τῆς τακτικῆς ποὺ ἀκολούθησαν οἱ ἀπόστολοι στὸ θέμα τῆς γλώσσας, ὅταν γράφη στοὺς Κορινθίους γιὰ τὸν ἑαυτὸ του ὅτι εἶνε «ἰδιώτης τῷ λόγῳ ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει» (Β' Κο 11,6).

Γιὰ νὰ δηλώσω παραστατικὰ τὴ σημαντικὴ θέσι ποὺ ἔχουν αὐτὰ τὰ μὴ φιλολογικὰ κείμενα γιὰ τὴν κατανόησι τῆς Καινῆς Διαθήκης μέσα σὲ ὅλη τὴν ἑλληνικὴ γραμματεία, χρησιμοποιοῦ τὸ ἐξῆς σχῆμα. Διαγράφω ὀκτῶ ὁμοκέντρους κύκλους, στὸ κέντρο τῶν ὁποίων τοποθετῶ κάποιο πρὸς ἐξέτασιν κείμενο τῆς Καινῆς Διαθήκης. Κάθε ἕνας ἀπὸ τοὺς κύκλους ἀντιπροσωπεύει καὶ μία ὁμάδα κειμένων, ἢ δὲ σειρά προτεραιότητος ἀπὸ μέσα πρὸς τὰ ἔξω προσδιορίζεται ἀπὸ τὸ βαθμὸ συγγενείας ποὺ διαθέτουν μὲ τὴ γλῶσσα τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν κειμένου τῆς Καινῆς Διαθήκης. Σύμφωνα μὲ αὐτὰ οἱ κύκλοι εἶνε: 1) ἡ ἴδια ἡ Καινὴ Διαθήκη, 2) ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, 3) οἱ ἀποστολικοὶ πατέρες, 4) τὰ σύγχρονα μὲ τὴν Καινὴ Διαθήκη μὴ φιλολογικὰ κείμενα, 5) οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, 6) ἡ ραββινικὴ φιλολογία, 7) ἡ ἄλλη θρησκευτικὴ ἑλληνιστικὴ γραμματεία καὶ 8) οἱ κλασικοὶ συγγραφεῖς. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ κύκλοι κειμένων εἶνε τόσο περισσότερο βοηθητικοὶ γιὰ τὴ μελέτη τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὅσο πιὸ συγγενεῖς παρουσιάζονται πρὸς αὐτήν. Εἶνε δὲ πιθανὸν ἕνας κύκλος νὰ προηγῆται ὡς πρὸς τὴ συγγένεια ἀπὸ τὸν ἄλλο ἀπὸ μιᾶς πλευρᾶς, π.χ. ἱστορικῆς ἢ πραγματολογικῆς, καὶ νὰ ἀκολουθῆ ἀπὸ ἄλλης πλευρᾶς, π.χ. γλωσσικῆς. Τὰ μὴ φιλολογικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἐνῶ ἀπὸ πλευρᾶς πραγματολογικῆς ἀκολουθοῦν τὰ ραββινικὰ κείμενα, ἀπὸ πλευρᾶς γλωσσικῆς προηγοῦνται καὶ ἀποτελοῦν ἕνα ἀξιόπιστο μάρτυρα

γιατὴ σημασιολογικὴ χρῆσι τῶν λέξεων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς¹⁶. Κατὰ τοῦτο καὶ τὸ λεξικὸ τῶν Moulton-Milligan εἶνε τὸ πιὸ κατάλληλο ὄργανο στὴ σπουδὴ καὶ μελέτῃ τῆς γλώσσας τῆς Καινῆς Διαθήκης.

Καινούργιο ὕλικό.

Ἐν τούτοις, τὰ εὐρήματα τῶν παπύρων καὶ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων ἔχουν πολλαπλασιασθῆ μεγάλως ἀπὸ τότε ποὺ κυκλοφόρησε τὸ λεξικό. Οἱ γνώσεις γύρω ἀπὸ τὴν κοινὴ ἑλληνικὴ καὶ ὡς πρὸς τὴν ποσότητα τῶν μαρτυριῶν καὶ ὡς πρὸς τὴ σημασιολογία τῶν λέξεων ἔχουν ἀυξηθῆ, ἐνῶ ἡ ἐπιστημονικὴ συζήτησι γύρω ἀπὸ τὴν ἐκτίμησι τῶν δεδομένων ἔχει ὠριμάσει. Ἦδη κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δημοσιεύσεως τῶν λημμάτων τοῦ λεξικοῦ οἱ Moulton - Milligan ἀναγκάζονταν νὰ κάνουν προσθήκας καὶ διευκρινίσεις στὰ ἤδη δημοσιευμένα λήμματα (πρβλ. τὸ λῆμμα «ἀγάπη»).

Τὸ 1914, ὅταν εἶχε δημοσιευθῆ τὸ πρῶτο τμήμα τοῦ λεξικοῦ, ἐφανίσθη ὁ δέκατος τόμος τῶν κειμένων τῆς Ὁξυρύγχου καὶ τὸ 1927, ὅταν εἶχε συμπληρωθῆ πλέον τὸ λεξικό, ὁ Milligan μποροῦσε νὰ ἔχη στὴ διάθεσί του τὸ δέκατο ἑβδομο τόμο. Ἔως τὸ 1982 κυκλοφόρησαν 47 τόμοι κειμένων τῆς Ὁξυρύγχου. Ἐξ ἄλλου, οἱ πρῶτοι τόμοι τοῦ Wörterbuch der griechischen Papyrusurkunden τοῦ F. Preisigke ἐφανίσθησαν μόλις τὸ 1925, λίγο πρὶν κλείσουν τὰ τελευταῖα τμήματα τοῦ λεξικοῦ. Ὑπολογίσθηκε ὅτι τὰ κείμενα τῶν παπύρων ποὺ εἶχαν ἐκδοθῆ ἕως τὸ 1981 ἦταν ἀπὸ τρεῖς ὡς πέντε φορές περισσότερα ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ εἶχαν οἱ Moulton - Milligan, καὶ ὁ τρέχων ρυθμὸς ἐκδόσεως ἀνεβαίνει συνεχῶς.

Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως τὸ λεξικὸ ὑπολείπεται. Τὴν ἐποχὴ τῆς συντάξεώς του δὲν ὑπῆρχε κἀν ἓνα παρεμφερὲς εὐρετήριο, μὲ τὸ ὁποῖο νὰ μποροῦσε νὰ ἀντιπαραβληθῆ. Ἡ χρῆσι τῶν ἐπιγραφῶν δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ εἶνε ἐπαρκῆς, λόγῳ τῶν δυσχρήστων ἐκδόσεών τους. Ἐξ ἄλλου, οἱ ἴδιοι συγγραφεῖς τοῦ λεξικοῦ ὁμολογοῦν ὅτι τὰ ἄρθρα τους δὲν ἀκολουθοῦν ἀυστηρὰ συστηματικὰς ἀρχὰς καὶ τὸ ὅλο ἔργο τους εἶνε μᾶλλον δειγματοληπτικὸ.

Ἡ πρωτοβουλία ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Maquarie.

Τὰ μειονεκτήματα αὐτὰ δὲν μειώνουν βέβαια τὴν πολὺτιμὴ ἀξία τοῦ λεξικοῦ, ποὺ παραμένει ἓνα θαυμαστὸ ἐπίτευγμα, καὶ τόσο θαυμαστότερο ὅσο πενιχρότερα ἦταν τὰ μέσα γιὰ τὴ σύνθεσί του. Ὑπαγορεύουν ὅμως τὴν πρότασι γιὰ μιὰ σύνθεσι πληρέστερη καὶ τελειότερη. Ἡ πρότασι αὕτη πῆρε σάρκα καὶ ὀστά στὸ Πανεπιστήμιον Maquarie τοῦ Σύδνεϋ, στὴν Αὐστραλία, ὅταν ἡ

16. Βλ. Σ τ. Σ ά κ ο υ, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, σσ. 201-202.

Σχολή 'Ιστορίας, Φιλοσοφίας και Πολιτικῆς ἀποφάσισε ν' ἀναλάβη μία ἀναθεώρησι τοῦ λεξικοῦ τῶν Moulton - Milligan μὲ βάσι τὸ καινούργιο ὕλικό, πού ἐν τῷ μεταξύ εἶχε ἀνακαλυφθῆ.

Ἡ πρωτοβουλία γιὰ ἓνα ἔργο σχετικὸ μὲ τὴν Καινὴ Διαθήκη ἀπὸ μιὰ τέτοια Σχολὴ φαίνεται παρὰ προσδοκίαν. Ἐν τούτοις, ἡ Σχολὴ 'Ιστορίας, Φιλοσοφίας καὶ Πολιτικῆς συμπεριλαμβάνει στὰ ἀντικείμενά της τὴ μελέτη τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀκτίνα τῶν ἐνδιαφερόντων της καλύπτει μία ποικιλία τομέων, ἱστορικῶν καὶ φιλοσοφικῶν, γλωσσολογικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν, κλασικῶν καὶ βιβλικῶν. Ἡ Καινὴ Διαθήκη ἐξετάζεται μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο ὡς θέμα τοῦ ἀρχαίου κόσμου μᾶλλον παρὰ ὡς θεολογικὸ θέμα. Ἡ ἐξέτασι αὐτῆ γίνεται μὲ ἀρχὴ καὶ βάσι τὶς μνημειακὲς καὶ γραμματειακὲς πηγὲς τῆς ἀρχαίας ἱστορίας, οἱ ὁποῖες, ἐξ ἄλλου, συνιστοῦν ἐκ παραδόσεως τὸν κύριον δρόμον προσεγγίσεως τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Εἰδικὰ δὲ στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Maquarie, ἐπειδὴ ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς του καὶ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ του τύπου δὲν ὑφίστανται τὰ παραδοσιακὰ κέντρα τῶν κλασικῶν ἢ τῆς θεολογίας, οἱ σπουδὲς αὐτὲς εἶνε προσανατολισμένες πρὸς τὶς περισσότερον «ἀντικειμενικὲς» μορφὲς τῆς ἱστορικῆς μαρτυρίας, δηλαδὴ πρὸς τὴν ἐξέτασι συγκεκριμένων κατὰ τὸ δυνατὸν ἀντικειμένων μᾶλλον παρὰ φιλοσοφικῶν θεωριῶν, καὶ ἡ τεκμηριωμένη ἀπὸ τὶς πηγὲς ἔρευνα ἀποτελεῖ τὴ βασικὴ μέθοδον αὐτῶν τῶν σπουδῶν.

Τέτοιες «ἀντικειμενικὲς» μορφὲς ἱστορικῆς μαρτυρίας, πού τεκμηριῶνουν τὶς γνώσεις γιὰ τὸν ἀρχαῖον κόσμον, εἶνε ἡ γλῶσσα, τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα καὶ ἰδιαιτέρως τὰ στοιχεῖα στὰ ὁποῖα συναντῶνται ἢ φιλολογία καὶ ἢ ἀρχαιολογία, δηλαδὴ τὰ νομίσματα, τὰ ὄστρακα, οἱ ἐπιγραφὲς καὶ οἱ πάπυροι. Τὰ κείμενα αὐτά, πού ἀποκαθίστανται στὴν ἀρχικὴ τους μορφή μὲ τὰ σύγχρονα ἐπιστημονικὰ μέσα, καὶ διαφέρουν ἀπὸ τὰ φιλολογικὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα παραδόθησαν μὲ διαδοχικὴ ἀντιγραφὴ τῶν χειρογράφων, ἐξασφαλίζουν τὸν πιὸ προσιτὸ, τὸν πιὸ αὐθεντικὸ καὶ τὸν πιὸ πληροφοριακὸ τρόπο τεκμηριώσεως τῆς ἀρχαίας ἱστορίας· ἀποτελοῦν ἓνα εἶδος φωτογραφιῶν τῆς ζωῆς τῶν καιρῶν τους, χωρὶς τὸν παράγοντα τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιλογῆς ἢ τῶν λαθῶν τῆς ἀντιγραφῆς, καὶ εἶνε ἀπόλυτα ἀπλᾶ στὸ περιεχόμενό τους.

Οἱ πρῶτες ἐνέργειες.

Μὲ βάσι αὐτὲς τὶς προδιαγραφὲς ἡ Σχολὴ 'Ιστορίας, Φιλοσοφίας καὶ Πολιτικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Maquarie καλλιέργησε τὴν παπυρολογία καὶ συγκέντρωσε στὴν History Teaching Collection (Συλλογὴ τῆς διδασκαλίας τῆς 'Ιστορίας) ἓναν ἀριθμὸ ἀδημοσιεύτων παπύρων, συνεχῶς αὐξανόμενον, τὸν ὁποῖον ἐπεξεργάζεται ἡ Australian Research Grants Committee (Αὐστραλιανὴ Ἐπιδοτούμενη Ἐπιτροπὴ Ἐρευνας), μὲ σκοπὸ τὴν ἔκδοσιν ἑνὸς συστημα-

τικοῦ Corpus Papyrorum Christianorum. Ἐν ὄψει αὐτοῦ τοῦ ὕλικου τοῦ ἐπιστήμονος τῆς Σχολῆς ἀπασχόλησε τὸ ζήτημα πῶς θὰ ἦταν δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθοῦν αὐτὲς οἱ πηγές γιὰ τὴ μελέτη τῆς Καινῆς Διαθήκης¹⁷.

Πρῶτος ὁ B. W. Winter πρότεινε νὰ χρησιμοποιηθῇ ὁ παπυρολογικὸς πλοῦτος τοῦ Πανεπιστημίου γιὰ τὴν ἀναθεώρησι τοῦ λεξικοῦ τῶν Moulton-Milligan. Ἐτσι τὸ 1980 τὸ Πανεπιστήμιο προσέλαβε τὸν C. J. Hemer, ὁ ὁποῖος ἔγινε καὶ ἐπιμελητὴς βιβλιοθήκης τοῦ Tyndale House στὸ Cambridge, ὡς ἐπισκέπτῃ ἐπιστημονικὸ συνεργάτῃ, γιὰ νὰ ἐρευνήσῃ ἂν ὑπῆρχε ἀνάγκη ἀναθεωρήσεως τοῦ λεξικοῦ καὶ πῶς μποροῦσε νὰ ἐπιτευχθῇ καλλίτερα. Ἡ ἀπάντησι τοῦ Hemer ἦταν θετικὴ καὶ ἡ ἀναφορὰ τῆς ἐργασίας του δημοσιεύθηκε στὸ Novum Testamentum μὲ τὸν τίτλο «Towards a New Moulton and Milligan» (Πρὸς ἓνα νέο Moulton - Milligan)¹⁸.

Ἀντιρρήσεις γιὰ τὴν ἀναθεώρησι.

Ἐν τούτοις, ἡ πρότασι γιὰ ἀναθεώρησι συνάντησε στὴν ἀρχὴ ἀντιρρήσεις. Ἀντιτάχθηκε ὅτι ἡ ποσοτικὴ αὐξήσι τῶν κειμένων τῶν παπύρων, ἡ ὁποία ὑπαγόρευε κυρίως τὴ σκέψι τῆς ἀναθεωρήσεως, ὑπέκειτο σὲ ἓνα «νόμο μειωμένου κέρδους»· τὸ ὕλικό, δηλαδή, ἦταν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπαναλαμβανόμενο, ὥστε θὰ καταβαλλόταν πολλὴ προσπάθεια, γιὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἓνα μικρὸ κέρδος, σὲ πεδίο μάλιστα ὅπου τὸ λεξικὸ παρεῖχε ἓνα ἐπαρκὲς ἀντιπροσωπευτικὸ δεῖγμα. Ἐξ ἄλλου, λέχθηκε ὅτι ἔχουν παρουσιασθῇ νέα μεγάλα θεολογικὰ λεξικά (Bauer, Kittel), τὰ ὁποῖα ἐνσωματώνουν τὰ νέα εὐρήματα συστηματικὰ, ἐνῶ τὸ λεξικὸ τῶν Moulton - Milligan ἔμεινε ὡς ἓνα δευτερεῦον βοήθημα στὸν ἐπιστημονικὸ τομέα. Ἀκόμη καὶ ἂν ἔπρεπε νὰ ἀναθεωρηθῇ, θὰ χρειαζόταν νὰ μεγαλώσῃ τὴν ἀκτῖνα του καὶ νὰ μὴ περιορίζεται μόνο στὸν κανόνα τῆς Καινῆς Διαθήκης.

Ὁ Hemer ἀντιμετώπισε ὅλες τὶς ἀντιρρήσεις μὲ μία καὶ μόνο πρότασι. Εἶνε φυσικὸ, ἀπάντησε, μέσα σ' ἓνα τόσο εὐρὸ φάσμα ἀπὸ καινούργιες εἰδήσεις γιὰ τὴν ἑλληνιστικὴ ἑλληνικὴ τὸ ἐνδιαφέρον νὰ ἐστιασθῇ στὸ ἔργο ἐκεῖνο πού φαίνεται ὅτι εἶνε τὸ πιὸ ἐφαρμόσιμο γιὰ τὶς δυνατότητες τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τὸ πιὸ εἰδικὸ στὴν ὑπηρεσία τῶν μελετητῶν τῆς Καινῆς Διαθήκης. Καὶ ἐφ' ὅσον χρησιμοποιεῖται τὸ λεξικὸ τῶν Moulton - Milligan, ἀκόμη καὶ ὡς παρεπόμενο σὲ ἄλλα μεγάλα λεξικά, ὅπως τοῦ Bauer καὶ τοῦ Kittel, εἶνε ἀναγκαῖο νὰ ἐκσυγχρονισθῇ μὲ τὶς σύγχρονες ἀπαιτήσεις. Ὅσο γιὰ τὰ

17. Πρβλ. E. A. Judge, The Social Identity of the First Christians: A Question of Method in Religious History, Journal of Religious History, 11 (1980), σσ. 201-217.

18. Novum Testamentum, XXIV, 2 (1982), σσ. 97-123.

ἐπὶ μέρους ἀντιρρητικὰ σημεῖα, αὐτὰ ἀνασκευάσθησαν ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τῆς μελέτης τοῦ Hemer.

Ἡ ἔρευνα καὶ τὰ συμπεράσματα τοῦ Hemer.

Ὁ ἐρευνητὴς αὐτὸς καθώρισε πρῶτα τὶς παραμέτρους, οἱ ὁποῖες πρέπει νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν, ὅταν ἐξετάζωνται εἴτε βιβλικὰ εἴτε μὴ φιλολογικὰ κείμενα στὶς διάφορες ποικιλίες τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας· δηλαδή, ἡμερομηνία ἢ περίοδος χρήσεως, ἑλληνικὴ μετάφρασι ἢ μεταγραφή ἀπὸ ἐβραϊκὰ, λατινικὰ ἢ καὶ ἀπὸ Ὁ', διάλεκτος μέσα στὴν ἑλληνιστικὴ ἑλληνικὴ, ἐξειδικευμένη χρῆσι λέξεων, θεολογικοὶ νεολογισμοί, συνέχεια μὲ τὴ βυζαντινὴ καὶ σύγχρονη ἑλληνικὴ, πρωταρχικὴ καὶ δευτερεύουσα ἢ ἄλλη χρῆσι, σχέσι λέξεως καὶ ἰδέας, συνάφεια καὶ συμφραζόμενα κ.ἄ.

Ἐπειτα μὲ κριτήριον ὠρισμένους συντελεστὰς διενήργησε δειγματοληπτικὰ τὲς στὸ λεξικό, γιὰ νὰ ἐξετάσῃ ἂν εἶνε ἀκόμη ἐπαρκὲς στὶς σύγχρονες ἀνάγκες. Ἐξέτασε π.χ. τὴν ἐπίδρασι πού ἔχει ἡ ἐπιστημονικὴ συζήτησι, ἡ ὁποία ἀκολούθησε τὴν ἐκδοσι τοῦ λεξικοῦ, στὴν ἀλλαγὴ ὄχι μόνο τῆς ἐρμηνείας μεμονωμένων λέξεων, ἀλλὰ καὶ τῆς κατανοήσεως τῆς βιβλικῆς ἑλληνικῆς ὡς φαινομένου. Ἀναφέρει λ.χ. ὅτι τὸ ἔργο τοῦ W. K. Hobart, *The Medical Language of St. Luke, Dublin 1882*, τὸ ὁποῖο ἀβασάνιστα υἰοθετοῦν οἱ Moulton - Milligan, ἀντιμετωπίζεται ἀπὸ μερικοὺς μὲ ἐπιφύλαξι, ὕστερα ἀπὸ τὴν κριτικὴν πού ἄσκησε σ' αὐτὸ ὁ H. J. Cadburt στὸ ἔργο του *The Style and Literary Method of Luke, Cambridge 1920*, σσ. 39-72. Ἐξέτασε ἐπίσης ἓνα μικρὸ τμῆμα τῆς ἀλφαβητικῆς τάξεως τοῦ λεξικοῦ, γιὰ ν' ἀνακαλύψῃ ἂν οἱ λέξεις πού διαπραγματεύεται (ἢ ἀκόμη καὶ παραλείπει) ἐκεῖ μποροῦσαν νὰ διασαφηνισθοῦν περισσότερο ἀπὸ παραμελημένα παραδείγματα χρήσεως, πού ἦταν διαθέσιμα τότε ἢ κατόπιν σὲ διάφορες ἐκδόσεις.

Ἡ ὅλη ἔρευνα τοῦ Hemer ἐπεσήμανε τὰ ἐξῆς ὑστερήματα στὸ λεξικὸ τῶν Moulton - Milligan.

α) Πρώμη ἦταν ἡ ἡμερομηνία ἐκδόσεώς του, στὴν ἐποχὴ τοῦ πρώτου ἐνθουσιασμοῦ, ὅποτε δὲν ὑπῆρχε δυνατότητα γιὰ ὠριμη ἀνάλυσι καὶ ἐκτίμησι τῶν δεδομένων τῶν πατύρων γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τους στὴν ἐρμηνεία τῆς Καινῆς Διαθήκης.

β) Ἡ μορφή του εἶνε ἐπεξηγηματικὴ καὶ δὲν εἶνε ὀριστικὴ. Καὶ ἐνῶ οἱ ἴδιοι οἱ συγγραφεῖς του προϋποθέτουν ὅτι τὸ ἔργο θὰ ἐκσυγχρονιζόταν προοδευτικὰ, ἔγινε τὸ λάθος νὰ τὸ παγιώσουμε ὡς ἀθροιστικὴ καὶ νὰ ἀναφερώμαστε σήμερα σ' αὐτὸ ὡσὰν νὰ ἦταν ἓνα συστηματικὸ λεξικό.

γ) Δὲν ὑπάρχει αὐστηρὸ σύστημα στὴ μέθοδο συντάξεως τοῦ ὕλικου. Ἡ ἔρευνα καὶ ἡ κατάταξι δὲν εἶνε συστηματικὴ.

δ) Ἀκολούθησε ἡ ἔκδοσι μεγάλων ποσοτήτων παπύρων καὶ ἐπιγραφῶν. Ὁ νόμος τοῦ «μειωμένου κέρδους», ἂν καὶ ἔχη τὴ δύναμί του, δὲν ἀκυρώνει τὸ σπουδαῖο ρόλο τοῦ νέου ὑλικοῦ, ἰδιαίτερα τῶν ἐπιγραφῶν, ἢ χρῆσι τῶν ὁποίων εἶνε πολὺ περιορισμένη στὸ λεξικό. Ἀκόμη καὶ ἂν τὰ νέα κείμενα δὲν ἔχουν κάτι καινούργιο, προσφέρουν ὅμως μεγαλύτερη καὶ πιὸ ἀντιπροσωπευτικὴ τεκμηρίωσι καὶ βοηθοῦν στὴν καλλίτερη διάγνωσι τῆς περιόδου, τοῦ ὕφους ἢ τῆς νοηματικῆς ἀποχρώσεως.

ε) Παραλείπονται λέξεις ἢ δὲν ἀναπτύσσεται πλήρως ἡ βασικὴ λέξι. Συχνὰ ἐπίσης δὲν ἐκθέτονται σημαντικὲς χρήσεις μιᾶς λέξεως.

στ) Γίνεται ἐσφαλμένη ἐπιλογή παραδειγμάτων. Συμπεριλαμβάνονται ἀδύναμα, ἄσχετα ἢ ἀκόμη καὶ παραπλανητικὰ παραδείγματα, γιὰ νὰ ἐπεξηγήσουν χρήσεις, πὺ ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη.

ζ) Δὲν σημειώνεται ἡ διάκρισι ὑποστρώματος στὶς λέξεις, ἂν πρόκειται γιὰ λέξι τῶν Ο΄, γιὰ φιλολογικὴ ἢ γιὰ χριστιανικὴ χρῆσι.

η) Δὲν ἀναλύονται οἱ παραλλαγές τῆς γλώσσας, οἱ διαφορὲς περίοδοι, ἐπιπέδου, ὕφους καὶ συναφείας.

θ) Διαπραγματεύεται τὰ συνώνυμα χωρὶς προσοχὴ γιὰ τὴ διαφορὰ τῶν χρήσεών τους, ὥστε νὰ δημιουργοῦνται ἐρμηνευτικὰ ἐρωτηματικὰ.

ι) Ἀκολούθησε σπουδαία ἐπιστημονικὴ συζήτησι, ἢ ὁποῖα ἐπηρεάζει σημαντικὰ τὰ θέματα τοῦ λεξικοῦ. Ἀκόμη καὶ ἂν διατηροῦνται τὰ συμπεράσματά του, δὲν μπορεῖ νὰ μείνῃ ἀμέτοχο στὴ μεταγενέστερη ἐπιστημονικὴ σκέψι.

ια) Εἶνε ἀνεπαρκὲς στὴ διαπραγμάτευσι τῶν κυρίων ὀνομάτων.

ιβ) Ὑπάρχει πολὺ πενιχρὴ χρῆσι τῶν ἐπιγραφῶν, ὅπως τὸ ἀναγνωρίζουν καὶ οἱ ἴδιοι συγγραφεῖς Moulton καὶ Milligan.

Τὰ ἀνωτέρω ὑστερήματα τοῦ λεξικοῦ, ἐπισημαίνει ἐπὶ πλέον ὁ Hemer, δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἀναπληρώνονται ἀπὸ τὰ ἄλλα νεώτερα καὶ ἐξέχοντα λεξικά. Διότι τὰ θεολογικὰ λεξικά ἐπιτελοῦν μίαν διαφορετικὴν λειτουργίαν, ἢ ὁποῖα μάλιστα ὡς ἓνα σημεῖο προϋποθέτει τὸ εἶδος τῆς μελέτης τοῦ λεξικοῦ τῶν Moulton - Milligan. Αὐτὸ λειτουργεῖ πάνω σὲ μίαν πρωταρχικὰ γλωσσολογικὴν βᾶσι καὶ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴ γλῶσσα μὲ τὴν ὁποῖα ὁ χριστιανὸς ἐπικοινωνοῦσε μὲ τοὺς συγχρόνους του, γιὰ τὸ κοινὸ λεξιλόγιον, τὸ συντακτικὸ καὶ τὴ γραμματικὴ τῆς ἐποχῆς του, ἐνῶ τὰ ἄλλα λεξικά συγκεντρώνουν τὸ ἐνδιαφέρον τους στὴ θεολογικὴ σημασία καὶ στὶς θρησκευτικὰς ἀναλύσεις.

Τὸ πρόγραμμα γιὰ τὸ νέο Λεξικό.

Κατόπιν ἐκτιμήσεως τῶν πορισμάτων τοῦ Hemer, ἢ Σχολῆ Ἱστορίας, Φιλοσοφίας καὶ Πολιτικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Maquarie προχώρησε πρὸς ἓνα μακροπρόθεσμο πρόγραμμα ἀναθεωρήσεως τοῦ λεξικοῦ τῶν Moulton -

Milligan. 'Ομόφωνα ἀποφασίσθηκε νὰ ἀναληφθῆ πρωτοβουλία μὲ δύο στόχους· α) τὴν κατάρτισι ἐνὸς νέου Λεξικοῦ στὶς γραμμὲς τοῦ Moulton - Milligan καὶ β) τὴν προκαταρκτικὴ καὶ παράλληλῃ ἔκδοσι ὑλικοῦ συγγενῶν τομῶν, γὰρ νὰ προαχθῆ ἡ μελέτη καὶ ἡ πληροφόρησι σ' αὐτὸ τὸ χῶρο.

'Αρχίζοντας ἀπὸ τὸ δεύτερο στόχο, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν προπαρασκευὴ τοῦ πρώτου, ἡ Σχολὴ προγραμμάτισε τὴν ἔκδοσι ἐνὸς περιοδικοῦ δελτίου γιὰ τὴ γλῶσσα τῆς Καινῆς Διαθήκης. Τὸ δελτίο αὐτὸ σχεδιάστηκε νὰ καλύψῃ μίαν ἀνάγκη στὴν ὁποία δὲν ἀνταποκρίνεται καμμία ἀπὸ τὶς ὑπάρχουσες ἐκδόσεις¹⁹. 'Αποβλέπει στὸ νὰ ὑπηρετήσῃ πολὺπλευρα τὴ γνῶσι τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ συγχρόνως νὰ προβάλλῃ τὸ Πανεπιστήμιο Maquarie ὡς ἓνα κέντρο γιὰ εὐρύτερες προσπάθειες συνεργασίας στὸ πρόγραμμα τοῦ νέου Λεξικοῦ. 'Αποτελεῖ δὲ τὸ πρῶτο καὶ προκαταρκτικὸ βῆμα γιὰ τὴν ἀναθεώρησι τοῦ Moulton-Milligan καὶ τὴν ἀνασύνταξι τοῦ λεξικοῦ, καθὼς προετοιμάζει τὰ μελλοντικὰ λήμματα.

Τὸ 1981 τὸ Πανεπιστήμιο ἴδρυσε μέσα στὴ Σχολὴ Ἱστορίας, Φιλοσοφίας καὶ Πολιτικῆς τὸ Ancient History Documentary Research Centre (Κέντρο Τεκμηριωμένης Ἑρευνας τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας) καὶ μὲ τὸ Κέντρο αὐτὸ συνδέονται ὅλες οἱ ἐρευνητικὲς προσπάθειες τοῦ προσωπικοῦ. Διευθυντῆς τοῦ Κέντρου εἶνε ὁ καθηγητῆς E. A. Judge, ὁ ὁποῖος πλαισιώνεται ἀπὸ μίαν ὁμάδα ἐκλεκτῶν ἐπιστημόνων. Οἱ ἐκδόσεις γιὰ τὸ πρόγραμμα τοῦ καινούργιου Λεξικοῦ ὑποστηρίζονται οἰκονομικὰ ἀπὸ ὁμάδα ἰδρυμάτων, χριστιανικῶν ὁμολογιῶν, ἐπιχειρήσεων καὶ ἄλλων ἰδιωτικῶν δωρητῶν. Ἡ ἐκδοτικὴ ἐπιτροπὴ περιλαμβάνει τοὺς P.W. Barnett, πρόεδρος, ὁ ὁποῖος διδάσκει Καινὴ Διαθήκη στὸ Maquarie καὶ στὰ Πανεπιστήμια τοῦ Σύδνεϋ, O' Brien, γραμματέα, ἀπὸ τὸ Moore Theological College (διάδοχο τοῦ B. W. Winter), καὶ ὡς ἐκδοτικούς συμβούλους τοὺς F. J. Andersen, G. W. Clarke, W. J. Dumbrell (ἕως τὸ 1983), J. A. L. Lee, K. L. McKay καὶ T. Muraoka (τὸ 1987). Ἡ ὅλη ἐργασία γίνεται μὲ τὴ φροντίδα τοῦ καθηγητοῦ E. A. Judge ἀπὸ τὸν G. H. R. Horsley, ὁ ὁποῖος συνεργάσθηκε ἰδιαίτερα τὸ 1987 μὲ τὸν A. L. Connolly. Τελευταῖα τὴ συγγραφὴ τῶν ἄρθρων ἀνέλαβαν ἄλλοι συνεργάτες.

Ἡ σειρά New Documents.

Ἡ σειρά τοῦ προκαταρκτικοῦ αὐτοῦ δελτίου τιτλοφορεῖται «New Documents Illustrating Early Christianity» (Νέα Κείμενα ποὺ διασα-

19. Τὰ New Testament Abstracts, ἡ Revue Biblique, ἡ Journal of Theological Studies, ὁ Elenchus Bibliographicus Biblicus, ἡ Internationale Zeitschriftenschau für Bibelwissenschaft und Grenzgebiete, εἶνε ὅλα καλὰ στὸ εἶδος τους, ἀλλὰ ἐξυπηρετοῦν περιορισμένους σκοποὺς.

φηνίζουσαν τὸν πρῶμο χριστιανισμό) ἢ ἀπλῶς New Documents (συντομογραφία New Docs) καὶ ἀπευθύνεται στὸν ἐρευνητὴ, τὸ δάσκαλο καὶ τὸ σπουδαστὴ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Σκοπὸς ἔχει τὴν ἐκθεσι καὶ ἐξέτασι μὴ φιλολογικῶν κειμένων ἀπὸ ἑλληνικοὺς παπύρους, ὄστρακα καὶ ἐπιγραφές, ποὺ ἀνακαλύφθηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια καὶ ἔχουν δημοσιευθῆ σὲ corpora ἢ σὲ καταλόγους καὶ σὲ διαφόρους ἐγκρίτους τόμους.

Τὰ κείμενα συζητοῦνται λεξιλογικὰ γιὰ θέματα ἱστορικοῦ καὶ φιλολογικοῦ ἐνδιαφέροντος, ποὺ ἀφοροῦν στὴν Καινὴ Διαθήκη ἢ στὴν πρῶμην ἱστορία τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ σχολιάζονται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας. Ἔτσι γίνονται προσιτὲς στὸν ἀναγνώστη, ἀφ' ἑνὸς οἱ καινούργιες παπυρολογικὲς καὶ ἐπιγραφικὲς μαρτυρίαι, ποὺ μπορεῖ νὰ ἐνδιαφέρουν τὴ μελέτη τῆς Καινῆς Διαθήκης, καὶ ἀφ' ἑτέρου οἱ τρέχουσες μελέτες καὶ ἀπόψεις σὲ ζητήματα ποὺ ἔχουν σχέση μετὰ τὴν Καινὴ Διαθήκη. Ἐπὶ πλέον διατυπώνονται καὶ νέες πρωτότυπες προτάσεις τῶν συγγραφέων τοῦ περιοδικοῦ.

Ἐὸς τρόπος ἐργασίας γιὰ τὰ New Documents.

Ἦδη ἔχουν ἐκδοθῆ καὶ οἱ πέντε τόμοι τῶν New Documents, ποὺ εἶχαν προγραμματισθῆ.

Στὸν πρῶτο τόμο τοῦ 1981 λήφθηκαν ὑπ' ὄψιν ὅλες οἱ ἐπιγραφικὲς καὶ παπυρολογικὲς ἐκδόσεις ποὺ δημοσιεύθηκαν ἢ ἀναδημοσιεύθηκαν τὸ 1976. Κατ' ἀρχὴν ἐγίνετο μίαν ἀπογραφή ὅλων αὐτῶν τῶν κειμένων καὶ ἀκολούθησε ἡ ἐπιλογή κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπο. Ἐνας ἀναγνώστης μελέτησε ὅλο τὸ ὕλικό, σημειώνοντας τὰ κείμενα ποὺ βοηθοῦν στὴν κατανόησι κάθε εἴδους πράγματος τῆς Καινῆς Διαθήκης ἢ θεμάτων σχετικῶν μετὰ τὸν Ἰουδαϊσμό καὶ τὸ χριστιανισμό ἕως τὸν ἕκτο αἰῶνα κατὰ κανόνα. Ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτὰ διάλεξε μίαν σειράν θεμάτων ποὺ τοῦ φαίνονταν τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα. Ἄλλοι συνεργάτες ἐπαλήθευσαν τὴν ἐπιλογή αὐτοῦ τοῦ ἀναγνώστου, μελετώντας ὁ καθένας μίαν μικρὴν μόνο ὁμάδα ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις τοῦ 1976. Στὴ συνέχεια ἀνατέθηκε στὸν G.H.R. Horsley νὰ γράψῃ τὰ λήμματα τοῦ δελτίου καὶ στὸ τέλος προστέθηκαν τὰ εὐρετήρια.

Μὲ τὸν ἴδιον τρόπο συντάχθηκαν καὶ οἱ τόμοι 2 (1982) καὶ 3 (1983) μετὰ βᾶσι τοὺς ἑλληνικοὺς παπύρους καὶ ἐπιγραφές ποὺ ἐκδόθηκαν τὸ 1977 καὶ 1978 ἀντίστοιχα. Συγγραφέας εἶνε καὶ πάλι ὁ G.H.R. Horsley.

Κείμενα ποὺ δημοσιεύθηκαν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 1979 καὶ εἰδικὰ οἱ ἐπιγραφές τῆς Ἐφέσου, ποὺ ἐκδόθηκαν σὲ ἓνα σῶμα ὀκτῶ τόμων στὴν σειρά Inschriften von Kleinasien καὶ δημοσιεύθηκαν μετὰ τῶν ἐτῶν 1979-1984, ἦταν τὸ ἀντικείμενον μελέτης τοῦ τόμου 4 (1987). Τὰ λήμματα συντάχθηκαν κυρίως ἀπὸ τὸν G. H. R. Horsley καὶ κατὰ δεύτερον λόγον ἀπὸ τὸν A. L. Conolly καὶ ἄλλους συνεργάτες. Ὁ Horsley μάλιστα κατὰ τὸ διάστημα 1985-

1987 έκανε ταξίδια στην Τουρκία, προκειμένου να έχη άμεση έμπειρία τής εργασίας των έπιγραφών.

Ή σειρά των New Documents κλείνει με τον 5ο τόμο, ό όποϊος φέ-
ρει τον υπότιτλο «Γλωσσολογικά Δοκίμια» και περιλαμβάνει διάφορες γλωσ-
σικές μελέτες γενικά για τις αρχαίες γλώσσες και ειδικά για την αρχαία έλ-
ληνική, καθώς και αξιολόγησι έκλεκτων βιβλίων που εκδόθηκαν σχετικά με
τη σύνταξι και τη λεξικογραφία τής Καινής Διαθήκης. Περιέχει επίσης κρι-
τική σε ώρισμένα δείγματα του λεξικού των Moulton - Milligan και εξετάζει
κάποιες έπιγραφές με τον τρόπο που άπαντ ά στους προηγούμενους τόμους
των New Documents. Συγγραφέας και αυτών των άρθρων εϊνε πάλι ό G. H.
R. Horsley. Στο τέλος υπάρχουν συγκεντρωτικοί πίνακες - εύρητρια για τά
θέματα και των πέντε τόμων, τούς όποιους έπιμελήθηκε ό S. P. Swinn.

Ή μορφή των New Documents.

Κάθε τόμος των New Documents χωρίζεται σε έξι τμήματα. Στο
πρώτο εξετάζονται σπαράγματα που άφορουν στη «Συνάφεια τής Καινής Δια-
θήκης» (New Testament Context), έμπεριέχουν δηλαδή λέξεις ή φράσεις
με τη χρήςι με την όποια άπαντουν στο ιερό κείμενο. Στο τμήμα αυτό μπο-
ροϋμε π.χ. να βροϋμε προσκλήσεις για δείπνο προς τιμήν του θεού Σαράπιδος,
όπου τó δείπνο περιγράφεται με τη φράσι «είς κλίνην», παράλληλη με τά
ρήματα ανάκειμαι, κατάκειμαι, ανακλίνομαι και κατακλίνομαι, τά όποια
χρησιμοποιοϋν με την ίδια έννοια οι συγγραφείς τής Καινής Διαθήκης²⁰.

Στο δεύτερο τμήμα γίνονται «Μικρές φιλολογικές σημειώσεις» (Mi-
nor Philological Notes) σε μεμονωμένες χαρακτηριστικές λέξεις, που έπι-
σημάνθηκαν στα κείμενα τής κοινής έλληνικής και υπάρχουν παράλληλα στην
Καινή Διαθήκη. Πληροφορούμαστε π.χ. ότι τó άπαξ λεγόμενο «σωματικώς»
(Κλ. 2,9) μαρτυρείται άρκετές φορές σε παπύρους των έλληνιστικών χρόνων²¹
και ότι ή λέξι «οϊκονόμος» (Λκ 12,42· 16,1. 3· Α' Κο 4,2) σημαίνει πάντοτε,
σε πλῆθος παραδειγμάτων άπό έπιγραφές τής Νικαίας, τó διαχειριστή οϊκο-
νομικων μιās πολιτείας. Μαθαίνουμε δε ότι τó άξιωμα αυτό μπορούσε να άνα-
τεθῆ και σε νεαρούς εικοσάχρονους, σε γυναϊκες, σε σκλάβους, άλλά και σε
πρόσωπα κάποιας έπιρροής²².

Στο τρίτο τμήμα έπισημαίνονται «Βιβλικές και συγγενείς παραθέσεις»
(Biblical and Related Citations), που άπαντουν σε παπύρους, περγαμηνές,
άλλά και σε άντικείμενα ιδιωτικής χρήσεως των χρόνων τής κοινής και τής

20. New Docs 1, λῆμμα 1· έπίσης 2, λῆμμα 26.

21. New Docs 3, λῆμμα 72.

22. New Docs 4, λῆμμα 69.

πρώιμης βυζαντινῆς ἐποχῆς καὶ δείχνουν τὴν ἐπίδρασι τοῦ λεκτικοῦ τῆς ἁγίας Γραφῆς — καὶ συγχρόνως τοῦ χριστιανισμοῦ — νωρὶς σὲ διάφορες περιοχές. Διαβάζουμε π.χ. ὅτι πάνω σὲ ὄστρακο τοῦ 7ου αἰ. μ.Χ. εἶνε γραμμένο τὸ χωρίο Ἦσ. 7,14 (πρβλ Μθ 1,23) «Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεὸς»²³ καὶ γνωρίζουμε καινούργια σπαράγματα μὲ κείμενα ἀπὸ τῆ Γραφή, ὅπως παπύρινα χειρόγραφα τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. μὲ κομμάτια ἀπὸ τοὺς Ψαλμοὺς καὶ τῆ Γένεσι στὰ ἑλληνικά, ἢ ἀκόμη πατερικὰ κείμενα σὲ παπύρους²⁴.

Στὸ τέταρτο τμήμα παρουσιάζονται τὰ «Ἰουδαϊκὰ» (Judaica), ἑλληνιστικὰ κείμενα μὲ μαρτυρίες γιὰ τὴ ζωὴ τῶν Ἰουδαίων τῶν χρόνων ἐκείνων. Βρίσκουμε π.χ. ἐπιταφίους τοῦ 3ου ἢ 4ου αἰ. μ.Χ. ἀπὸ Ἰουδαϊκὲς κατακόμβες γιὰ ἓναν Ἰουδαῖο ἀρχιγεροσυιάρχη καὶ γιὰ κάποιον Ἰουδαῖο ψαλμοδῶδ²⁵, ἢ πολυάριθμες ἐπιγραφές τῆς αὐτοκρατορικῆς περιόδου, ὅπου ἀπαντᾷ ἡ λέξι «ἀρχισυνάγωγος»²⁶. Σημειωτέον ὅτι στὸ New Docs 2 δὲν ὑπάρχουν τὰ «Ἰουδαϊκὰ».

Στὸ πέμπτο τμήμα (τέταρτο γιὰ τὸ New Docs 2) περιλαμβάνονται τὰ «Ἐκκλησιαστικὰ» («Ecclesiastica»), μαρτυρίες γενικὰ γιὰ θέματα καὶ πράγματα τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως π.χ. ἐπιγραφές τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. ἀπὸ τῆ Φρυγία μὲ τὴ λέξι «χρη (ἢ εἰ) στιανό»²⁷, ἢ ἓνα γράμμα τοῦ 4ου-5ου αἰ. μ.Χ. ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, πού περιέχει διάφορες παραγγελίες σὲ μέλη μοναστικῆς κοινότητος, τὰ ὅποια προσφωνεῖ «τοῖς ἀγαπιτοῖς ἀδελφοῖς»²⁸.

Τέλος, στὸ ἕκτο τμήμα, πού τιτλοφορεῖται «Ποικίλα» (Varia), παρθέτονται περιληπτικὰ παρατηρήσεις, κυρίως βιβλιογραφικές, γιὰ τὴ μελέτη τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου ἀπὸ μὴ φιλολογικὰ κείμενα.

Ἀκολουθοῦν πίνακες βιβλικῶν χωρίων καὶ εὐρετήρια λέξεων, θεμάτων, πατερικῶν καὶ Ἰουδαϊκῶν ἀναφορῶν, καθὼς καὶ κατάλογοι τῶν συλλογῶν στίς ὁποῖες δημοσιεύονται τὰ κείμενα πού χρησιμοποιοῦνται σὲ κάθε τόμο.

Ὁ πέμπτος τόμος τῶν New Documents διαφέρει ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο ἀπὸ τοὺς προηγουμένους. Περιλαμβάνει κατ' ἀρχὴν τέσσερα κεφάλαια μὲ τὰ ἐξῆς θέματα. 1) Ὁ μύθος τῆς «Ἰουδαϊκῆς ἑλληνικῆς». 2) Κοινὴ ἢ ἀπτικισμός — μία παραπλανητικὴ διχοτομία. 3) Ὁ τόμος γιὰ τὴ σύνταξι τῆς «Γραμματικῆς» τοῦ Moulton. 4) Οἱ ἑλληνικὲς τεκμηριωμένες μαρτυρίες καὶ ἡ λεξιλογικὴ μελέτη τῆς Κ. Διαθήκης· κάποιοι ἀπόηχοι. 5) Ἐνας ἀλιευτικὸς κατάλογος στὴν Ἔφεσο τοῦ πρώτου αἰῶνος. Ἐπειτα ὑπάρχουν δύο παραρτήματα. 1) Οἱ συζητήσεις τοῦ G. P. Shipp γιὰ τὴ χρῆσι τῆς Κ. Διαθήκης στὸ φῶς τῆς συγχρόνου ἑλληνικῆς. 2) Γλωσσολογικὰ καὶ ἀρχαία ἑλληνικὴ. Ἀκο-

23. New Docs 1, λῆμμα 56.

24. New Docs 4, λῆμμα 106.

25. New Docs 1, λήμ. 73 καὶ 74 ἀντίστοιχα.

26. New Docs 4, λήμ. 110 καὶ 113.

27. New Docs 3, λῆμμα 98, 1-2.

28. New Docs, 4, λῆμμα 124.

λουθεϊ έκλεκτῆ βιβλιογραφία, προσθετέα, διορθωτέα καὶ στὸ τέλος εὐρετήρια βιβλικῶν χωρίων, λέξεων, γραμματικῆς, θεμάτων, ἐκκλησιαστικῶν —πατερικῶν— ἰουδαϊκῶν κειμένων καὶ συγγραφέων, καθὼς καὶ ἐργασιῶν ποῦ παραθέτονται σὲ ὅλους τοὺς τόμους τῆς σειρᾶς.

Ἔτσι ἐκπληρώθηκε ὁ πρωταρχικὸς στόχος τοῦ προγράμματος γιὰ τὴν κατάρτισι τοῦ νέου Λεξικοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης²⁹. Ἀπὸ τῆ συμπλήρωσι ἤδη τοῦ τετάρτου τόμου (1987) ἔχει ἀποδειχθῆ πλέον πασιφανῶς, ὅτι ἐπιβάλλεται ὄχι ἀπλῶς ἡ ἀναθεώρησι ἀλλὰ ἡ ἀντικατάστασι τοῦ λεξικοῦ τῶν Moulton - Milligan. Ἐχει ὅμως ἐπίσης ἀναδειχθῆ ὁμολογουμένως καὶ ἡ μεγάλη ἀξία τῶν New Documents, ὥστε ἀποφασίσθηκε νὰ συνεχισθῆ ἡ ἐκδοσί τους μὲ ἄλλους πέντε τόμους, ὑπ' ἀριθμούς 6-10. Ὁ συγγραφέας, ἐν τούτοις, θὰ εἶνε ἄλλος καὶ ἄλλος θὰ εἶνε καὶ ὁ στόχος τους: νὰ πολλαπλασιάσουν ἀκόμη τίς μαρτυρίες ἀπὸ τὰ μὴ φιλολογικὰ κείμενα γιὰ τὴ γλῶσσα τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐξερευνήσουν περαιτέρω ἱστορικὰ καὶ φιλολογικὰ ζητήματα, ποῦ προκύπτουν ἀπὸ τὴ μελέτη ἐπιγραφῶν καὶ παπύρων καὶ ἀποδεικνύουν τοὺς στενοὺς δεσμούς, μὲ τοὺς ὁποίους ἰουδαῖοι καὶ χριστιανοὶ ἦταν δεμένοι μὲ τὸ ἑλληνιστικὸ τους περιβάλλον.

Ἡ κατάρτισι τοῦ Λεξικοῦ.

Τὸ πρόγραμμα γιὰ τὸ καινούργιο Λεξικὸ συζητήθηκε εὐρέως ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια σὲ διεθνῆ συνέδρια καὶ διασκέψεις (Σικάγο — 1984, Ἀναχαίμ Καλιφορνίας - Νοέμβριος 1985, Πρίνσετον - Δεκέμβριος 1985), ὅπου ἀναγνωρίσθηκε καὶ ἐκτιμήθηκε πλέον διεθνῶς, ὅτι τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Maquarie ἔχει τὴν εὐθύνη νὰ ἐκδώσῃ τὸ νέο Moulton - Milligan καὶ ἀναλαμβάνει νὰ ἐξεύρη γι' αὐτὸ τὸ ἔργο χρηματικούς πόρους ἀλλὰ καὶ ἐπιστημονικούς συνεργάτες. Ἀξιοσημείωτη εἶνε ἡ ἐπίσκεψι τοῦ καθηγητοῦ Emmanuel Τον ἀπὸ τὸ ἑβραϊκὸ πανεπιστήμιο τῆς Ἱερουσαλήμ στὸ Maquarie κατὰ τὸν Ἰούλιο - Σεπτέμβριο τοῦ 1987 γιὰ μελέτη τῆς λεξικογραφίας καὶ γιὰ ἔνταξι τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν σὲ computer.

Ἦδη ἀπὸ τὸ 1987 ἡ ομάδα ἐργασίας ἐπιδόθηκε στὴν κατάρτισι τοῦ καθ' αὐτὸ Λεξικοῦ. Ἀρχισε δηλαδὴ ἐκ νέου ἀνάγνωσι τῶν ἐπιγραφικῶν καὶ παπυρικῶν κειμένων, καθὼς καὶ ἀποδελτίωσι, μὲ computer καὶ μὲ τὸ χέρι, μαρτυριῶν γιὰ τὴ χρῆσι τῶν λέξεων ποῦ ὑπάρχουν στὴν Καινὴ Διαθήκη. Ἔπεται ἡ συγγραφὴ τῶν λημμάτων τοῦ νέου Λεξικοῦ. Κύριοι ἐρευνηταὶ καὶ συντάκτες ὠρίσθησαν ὁ Greg Horsley, ποῦ παρακολουθεῖ καθημερινὰ τὴν ἐργασία, καὶ ὁ John Lee, οἱ ὁποῖοι καὶ καθωρίσθησαν ὡς οἱ ἐκδότες τοῦ και-

29. Ὁ ἐμπνευστῆς τῆς σειρᾶς New Documents C. J. Hemer δὲν πρόλαβε νὰ χαρῆ τὴν τελικὴ συμπλήρωσί της, διότι ἀπεβίωσε στὶς 14 Ἰουνίου 1987, σὲ ἡλικία 57 ἐτῶν.

νούργιου Λεξικοῦ³⁰. Αὐτὴ τὴ στιγμή ἡ ομάδα ἀποτελεῖται ἀπὸ πέντε μέλη, μὲ τέσσερα ἀκόμη πού βοηθοῦν ὡς ἐκδοτικοὶ σύμβουλοι. Πρόεδρος παραμένει ὁ P. W. Barnett καὶ μέλη εἶνε οἱ G. H. R Horsley, E. A. Judge, J. A. L. Lee καὶ S. P. Swinn.

Ἰδιαιτέρη προσοχὴ δίνεται στὸν τομέα τῶν ἐπιγραφῶν, ἡ μαρτυρία τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ καὶ τὴν κυριώτερη ἔλλειψι τοῦ Moulton - Milligan. Γι' αὐτὸ ἀπὸ τὸ 1987 ἄρχισε συστηματικὴ ἀποδελτίωσι ἐπιγραφικῶν συλλογῶν καὶ ὁ S. P. Swinn συντάσσει μίαν βιβλιογραφία ὄλων τῶν ἐπιγραφικῶν δημοσιευμάτων, ἐμπλουτισμένη μὲ σχόλια.

Ἡ μορφή τοῦ νέου Λεξικοῦ.

Τὸ Λεξικὸ θὰ εἶνε οὐσιαστικὰ ἓνα νέο ἔργο παρὰ μίαν ἀπλὴ ἀναθεώρησι τοῦ Moulton - Milligan, θὰ διατηρῆ ὅμως τὸ χαρακτηριστὸν του ὡς «Λεξικὸ τῆς ἑλληνικῆς Καινῆς Διαθήκης, ἐπεξηγημένο ἀπὸ μὴ φιλολογικὰς πηγὰς».

Ὅπως ἀνακοινώθηκε στὰ συνέδρια τοῦ Ἀναχείμ καὶ τοῦ Πρίνσετον τὸ 1985, ἡ σύνταξι τοῦ Λεξικοῦ ἔχει προγραμματισθῆ νὰ συντελεσθῆ μέσα σὲ μίαν δεκαετία ἀπὸ τὸ 1987 καὶ ἐξῆς. Στὴν ἐν λόγω ἀνακοίνωσι παρουσιάζονται καὶ συζητοῦνται ἐπίσης οἱ προδιαγραφὰς γιὰ τὴ μορφή τοῦ καινούργιου Λεξικοῦ. Συνοπτικὰ διατυπώνονται οἱ ἐξῆς προτάσεις.

* Ὡς ἀναγνωστικὸ κοινὸ θὰ ληφθῆ τὸ εὐρύτερο ἀναγνωστικὸ κοινὸ τοῦ πεδίου τῆς Καινῆς Διαθήκης, δηλαδὴ καὶ οἱ ἐπαγγελματίες ἐρευνηταὶ καὶ δάσκαλοι, ἀλλὰ καὶ οἱ σπουδασταὶ καὶ ἐφημέριοι. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὰ δεδομένα τοῦ Λεξικοῦ πρέπει νὰ εἶνε ἱκανοποιητικὰ γιὰ τοὺς πρῶτους καὶ ἐπαρκῆ γιὰ τοὺς δευτέρους.

* Τὸ καινούργιο Λεξικὸ θὰ λειτουργῆ ὡς ἓνα βοηθητικὸ ἐργαλεῖο στὸ βασικὸ λεξικὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης τοῦ Bauer. Μάλιστα, θεωρεῖται καλλίτερο νὰ προσκολληθῆ ἀποκλειστικὰ στὸ πεδίο τῆς Καινῆς Διαθήκης, χωρὶς νὰ διευρυνθῆ καθόλου πρὸς ἄλλου εἶδους πεδία, εἴτε γενικώτερα (ὡς ἐπιγραφικὸ - παπυρολογικὸ λεξικὸ) εἴτε συγγενῆ (ὡς ἐκκλησιαστικὸ λεξικὸ).

Ὡς βοηθητικὸ στὸ Bauer, τὸ καινούργιο Λεξικὸ, ὀφείλει νὰ ἔχῃ περιωρισμένο στόχο καὶ προτείνεται αὐτὸς νὰ εἶνε ἡ συγκέντρωσι αὐστηρὰ μόνον μαρτυριῶν ἀπὸ μὴ φιλολογικὰ κείμενα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι δὲν θὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἡ ἐπίδρασι τῶν Ὁ' στὴν Καινὴ Διαθήκη, οὔτε θὰ συμπεριληφθοῦν φιλολογικὰ κείμενα τῆς συγχρόνου πρὸς αὐτὴν ἐποχῆς, ἔστω

30. Τὴ θέσι τοῦ Horsley ὡς ἐρευνητοῦ ἀνέλαβε ἀπὸ τὸ 1986 ὁ S. P. Swinn. Ἐξ ἄλλου, ὁ Horsley δὲν ἀνήκει σήμερα στὸ προσωπικὸ τοῦ Maquarie, ἀλλὰ ἐργάζεται στὸ Πανεπιστήμιον La Trobe.

καὶ ἂν διασώζωνται σὲ παπύρους ἢ σὲ ἐπιγραφές, εἴτε εἶνε χριστιανικὰ θέματα εἴτε τῆς θύραθεν γραμματείας.

* Ὡς πρὸς τὶς λέξεις ποὺ θὰ ἐξετάζωνται στὸ Λεξικὸ ἐπισημαίνεται ὅτι θὰ ὑπάρχουν ἐπικεφαλίδες γιὰ ὅλα τὰ θέματα τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε δὲν θὰ συζητοῦνται ὅλες οἱ λέξεις. Θὰ δηλώνωνται ἀπλῶς, ὅταν πρόκειται γιὰ πολὺ κοινὲς λέξεις μὲ συνηθισμένη σημασία ἢ γιὰ λέξεις μὲ χρῆσι φιλολογικῆ ἢ τῶν Ο'. Ἀντίθετα, θὰ συζητοῦνται ὅσο τὸ δυνατὸν πληρέστερα οἱ σπάνιες λέξεις, τὰ ἄπαξ λεγόμενα, τὰ ἐρμηνευτικὰ προβλήματα, ὅλα τὰ μῦθια, οἱ προθέσεις, οἱ σύνδεσμοι καὶ οἱ λέξεις ποὺ ἔχουν κάποια κοινωνικοπολιτιστικὴ σημασία, ἀκόμη δὲ καὶ τὰ συντακτικὰ προβλήματα. Σημειώνεται ὅτι τὸ Moulton - Milligan δὲν ἔχει λήμματα γιὰ 1000 περίπου λέξεις τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ δὲν δίνει παράλληλες μαρτυρίες ἀπὸ μὴ φιλολογικὰ κείμενα γιὰ ἄλλες 800 λέξεις, γιὰ τὶς ὁποῖες ἔχει λήμμα.

* Εἰδικώτερα ὡς πρὸς τοὺς ὁρισμοὺς τῶν λέξεων προτείνεται:

- α) Τὰ λήμματα νὰ περιορισθοῦν στὴν ἀκτῖνα τῶν σημασιῶν, μὲ τὶς ὁποῖες ἀπαντᾷ ἡ λέξι μὲσα στὴν Καινὴ Διαθήκη.
- β) Στὴν ταξινόμησι τῶν ἐννοιῶν μιᾶς λέξεως θὰ ἀκολουθῆται ἡ σειρά τοῦ Bauer, μὲ τὴν προσοχὴ πάντοτε νὰ μὴ δίνωνται πληροφορίες γιὰ σημασίες τῆς λέξεως ποὺ δὲν ὑπάρχουν μὲσα στὴν Καινὴ Διαθήκη, ἔστω κι ἂν ἡ σημασία ποὺ δὲν ὑπάρχει εἶνε ἡ κυριολεκτικὴ ἢ ἡ πρωταρχικὴ σημασία τῆς συγκεκριμένης λέξεως. Δὲν ἀποκλείονται βέβαια καὶ περιπτώσεις ἀνακατατάξεως τῆς σειρᾶς τοῦ Bauer.

Ἀκολουθοῦν διάφορες ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ γίνεται ἡ ἐπιμαρτυρία τῶν σημασιῶν ἀπὸ τὶς πηγές, μὲ βασικὸ καὶ κατευθυντήριον κριτήριον ὅτι σημεῖο ἀναφορᾶς εἶνε μόνον ἡ Καινὴ Διαθήκη. Ὡς χρονολογικὰ ὅρια τῶν μαρτυριῶν προτείνεται τὸ διάστημα ἀπὸ 300 π.Χ. — τέλη 4ου μ.Χ. αἰ.

* Τέλος, γιὰ τὸν καθορισμὸ τῶν ἐπικεφαλίδων στὰ λήμματα τοῦ Λεξικοῦ συνιστᾶται νὰ χρησιμοποιηθοῦν βασικὰ οἱ ἐπικεφαλίδες τοῦ Bauer γιὰ κάθε λέξι τῆς Κ. Διαθήκης, ἐκτὸς ἀπὸ εἰδικὲς περιπτώσεις.

Συνοψίζοντας, ἡ ἀνακοίνωσι καταλήγει ὅτι τὸ καινούργιο Λεξικὸ θὰ ἔχη ὡς βασικὸ κείμενο τῆς Κ. Διαθήκης τὴν 26η ἔκδοσι τῶν Nestle - Aland καὶ ὡς βασικὸ λεξικὸ τὸ τοῦ Bauer, τοῦ ὁποῖου βοηθητικὸ ὄργανο θὰ ἀποτελῆ. Στόχος του θὰ εἶνε νὰ συμπεριλάβῃ μόνον μαρτυρίες τεκμηριωμένες ἀπὸ μὴ φιλολογικὰ κείμενα τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Τὰ πλεονεκτήματα τοῦ ἔργου.

Τὸ Πάσχα τοῦ 1985 εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπισκεφθῶ προσωπικὰ τὸ Πανεπιστήμιο Maquarie καὶ νὰ συναντηθῶ μὲ τὸν καθηγητὴ E.A. Judge, τὸν G. H. R. Horsley καὶ τοὺς συνεργάτες τους, οἱ ὁποῖοι μὲ ἐνημέρωσαν σχετικὰ γιὰ τὸ Λεξικὸ πού ἐτοιμάζουσαν. Μελέτησα προσεκτικὰ τὶς ἐκδόσεις καὶ τὰ ἄρθρα τους, καὶ ἀπὸ τότε μέχρι σήμερα παρακολουθῶ ἀνελλιπῶς τὴν πρόοδο τῆς ἐργασίας τους. Οἱ ἐντυπώσεις μου εἶνε ἐξαιρετικές. Τὰ δείγματα πού μᾶς προσφέρουσαν τὰ New Documents συνδυάζουσαν τὸ ἐνδιαφέρον μὲ τὸ εὐστοχο, τὸ ἐπαρκὲς μὲ τὸ εὐσύνοπτο, τὸ ἐπιστημονικὸ μὲ τὸ εὐχρηστο. Οἱ συντάκτες, μὲ ἐμβρίθεια ἱστορικῶ καὶ μὲ ὀξύνοια φιλολόγου, κατασκάπτουσαν τὰ κείμενα καὶ ἀνορύσσουσαν πλούσια καὶ πολύτιμα στοιχεῖα γιὰ τὴ διασαφήνισιν τῶν λέξεων τῆς Καινῆς Διαθήκης.

Θαυμάζει κανεὶς τὴν ἄνεσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀκρίβειαν μὲ τὴν ὁποία κινουνοῦνται μέσα σὲ μία τεράστια μᾶζαν ἀνοργανώτου ὑλικοῦ, μὲ τὴν ὁποία πλάθουσαν ἐμπεριστατωμένα ὑπομνήματα λέξεων. Ὅπως καμαρώνει κανεὶς ἰδιαιτέρα καὶ τὴν ὁμορφὴν συνεργασία τῶν συντελεστῶν τοῦ Λεξικοῦ, τὴν οἰκογενειακὴν σχέσιν πού ἔχουσαν ἀναπτύξει μεταξύ τους, τὴν ἀδελφωσύνην τους, ἀλλὰ καὶ τὸ μεράκι, τὸ ζῆλο, μὲ τὰ ὁποία δουλεύουσαν καὶ ξοδεύουσαν τὸν ἑαυτό τους μὲ χαρὰ γι' αὐτὸ τὸ ἔργο. Εἶνε πολὺ χαρακτηριστικὸ π.χ. ὅτι ἡ E. Smith ἔμαθε ἑλληνικὰ εἰδικὰ γιὰ νὰ μπορῆ νὰ χειρίζεται τὴν ἐγγραφή τῶν λημμάτων· καὶ εἶνε πολὺ συγκινητικὸ πού διαβάζουσαν ὅτι ἡ ἀφοσίωσιν τοῦ Horsley στὸ ἔργο στοιχίζει ἀκριβὰ στὰ τρία παιδιὰ του, πού διαπιστώνουσαν: «Ὁ μπαμπὰς εἶνε πάντοτε πολυάσχολος»³¹.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο θεωρῶ βασικὸ πλεονέκτημα καὶ ἐγγύησιν γιὰ τὴν ἀξιοπιστία τοῦ Λεξικοῦ εἶνε ὅτι οἱ συντάκτες του δὲν ἔχουσαν προκαθορισμένες θεωρίες γιὰ τὴν πηγὴ τῶν ἰδεῶν τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ γιὰ τὴν σχέσιν τῆς μὲ τὰ σύγχρονά της ρεύματα, τὰ ἰουδαϊκὰ ἢ κοσμικὰ. Ἀπλῶς βασίζουσαν στὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Καινὴ Διαθήκη γράφτηκε γιὰ ἑλληνογλώσσους — «Ἕλληνες καὶ μὴ— παραλήπτες καὶ θὰ κατανοηθῆ καλλίτερα ἂν γνωρίζουσαν τὴ γλῶσσαν πού ἦταν οἰκεία σ' αὐτοὺς τοὺς παραλήπτες.

Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ ἐξασφαλίζει στὸ μελετητὴ τοῦ Λεξικοῦ πού ἐτοιμάζεται μία ἀπροκατάληπτη καὶ ἀνεπηρέαστη, ὅσο τὸ δυνατόν, καθαρὴ εἰκόνα γιὰ τὴ σημασία καὶ κατ' ἐπέκτασιν τὴν ἐρμηνείαν τῶν λέξεων τῆς Καινῆς Διαθήκης, βασισμένη μόνον στὰ δεδομένα τῶν κειμένων. Τοῦτο εἶνε ἰδιαιτέρα σημαντικὸ, πρὸ πάντων γιὰ τὴν ὀρθόδοξον ἐρμηνευτικὴν, διότι ὅλα τὰ γνωστὰ λεξικὰ ἔχουσαν μὲν συνταχθῆ ἀπὸ γραμματικούς καὶ φιλόλογους, ἀλλὰ δὲν μποροῦσαν νὰ θεωρηθοῦσαν καθαρὰ φιλογολικά, διότι ἔχουσαν χρησιμοποίησιν μία παρά-

31. Ἡ ὁμολογία δική του στὸ New Docs 4, Εἰσαγωγή, σελ. 6.

δοσι πού διατηρήθηκε στα έρμηνευτικά ύπομνήματα νεωτέρων έρμηνευτών, κυρίως προτεσταντών. Γι' αυτό είνε μερικές φορές προτιμότερο και άσφαλέστερο ίσως για τὸ μελετητὴ τῆς Καινῆς Διαθήκης νὰ χρησιμοποιοῖ τὸ λεξικὸ τῶν Lidell - Scott μάλλον παρὰ τοῦ Bauer ἢ τοῦ Kittel.

Ἐξ ἄλλου, βλέπω ἀνυπολόγιστη τὴν προσφορὰ τοῦ μελλοντικοῦ Λεξικοῦ, διότι μέσα ἀπὸ τίς σελίδες του θὰ γίνεται προσιτὸ στὸν κάθε ἐνδιαφερόμενο τὸ ὕλικὸ τῶν πηγῶν, μαζί με τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, τὰ ὅποια γι' αὐτὸ τὸ εἶδος τῶν κειμένων εἶνε δυσεύρετα και δύσχρηστα. Ἐπὶ πλέον, ἐνῶ ἡ μελέτη τῆς γλώσσας τῆς Καινῆς Διαθήκης με τὸ καινούργιο ὕλικὸ τῶν παπύρων και τῶν ἐπιγραφῶν ἀπαιτεῖ πλέον ἀπὸ τὸ μελετητὴ μία λεπτὴ ἐξειδίκευσι, και μάλιστα σὲ πολλοὺς τομεῖς, με τὴ συστηματικὴ και κριτικὴ παρουσίασι, ὅπως τὴν προεικονίζουσι τὰ New Documents, καθίσταται εὐληπτο και ἐλκυστικὸ ἀνάγνωσμα.

Μία ἐπιφύλαξι και μία πρότασι.

Θὰ εἶχα, ὡστόσο, νὰ διατυπώσω ἔναντι τοῦ νέου Λεξικοῦ μία ἐπιφύλαξι και μία πρότασι. Ἡ ἐπιφύλαξι μου ἀφορᾷ στὴν αὐστηρὴ ἀποκλειστικότητα, με τὴν ὁποία σχεδιάζεται νὰ ἀναφέρεται τὸ ἔργο στὸ λεξικὸ τοῦ Bauer. Τὸ λεξικὸ αὐτὸ, ὅπως ἤδη ἀνέφερα, συντάχθηκε ἐπὶ τῇ βάσει φιλολογικῶν ἐργασιῶν και ἐρμηνευτικῶν ὑπομνημάτων, με τὰ πορίσματα τῶν ὁποίων ὥρισε τίς σημασίες τῶν λέξεων τῆς Καινῆς Διαθήκης στα ἐπὶ μέρους χωρία. Εἶνε ἐπόμενο, λοιπόν, ὅσα ἐσφαλμένα ἐρμηνεύθησαν, νὰ μένουσι ἀνεξέλεγκτα στὸ λεξικὸ και νὰ παραμένουσι καθιερωμένα. Νομίζω ὅτι τὸ καινούργιο Λεξικὸ, ἐφ' ὅσον θέλει νὰ στηριχθῇ στὸ Bauer, πρέπει νὰ εἶνε πολὺ προσεκτικὸ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψι και νὰ νιώθη μεγάλη τὴν ὑποχρέωσι τῆς διορθώσεως, λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν τὸ νέο ὕλικὸ πού θὰ προσκομίζη.

Ἡ πρότασί μου εἶνε, ὅτι πρέπει νὰ ληφθῇ κατ' ἐξοχὴν ὑπ' ὄψιν ἡ κατὰ προτεραιότητα γλωσσικὴ συγγένεια τῶν διαφόρων ομάδων κειμένων πρὸς τὰ κείμενα τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὅπως τὴν ἐξέθεσα στὴν παράγραφο γιὰ τὴ γλῶσσα τῆς Καινῆς Διαθήκης. Προκειμένου νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ὀρθὴ κατανόησι και ἐρμηνεία μιᾶς λέξεως, θεωρῶ ἀπαραίτητο νὰ μὴ προτρέχουμε ἀμέσως σὲ οἰαδήποτε ἔξωθεν μάρτυρια, ἀκόμη και τῶν παπύρων, ἀλλὰ νὰ ἐξετάζουμε βασικὰ τὴ συνάφεια τῆς λέξεως και νὰ παρακολουθοῦμε τὴ χρῆσι της κατὰ σειρά πρῶτα στὴν ἴδια τὴν ἀγία Γραφή, Καινὴ και Παλαιὰ Διαθήκη, και κατόπιν στα ὑπόλοιπα συγγενῆ κείμενα. Ἔτσι μπορούμε νὰ ἐξασφαλίσουμε μία βεβαιότητα γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς σημασίας τῆς λέξεως. Δηλώνουσι οἱ ἐκδότες τοῦ Λεξικοῦ, ὅτι θὰ περιορισθοῦν αὐστηρὰ στίς σημασίες με τίς ὁποῖες ἀπαντοῦν οἱ λέξεις μέσα στὴν Καινὴ Διαθήκη και δὲν θὰ συμπεριλάβουσι οὔτε καν τὴν κυριολεκτικὴν σημασία, ἀν δὲν ἀπαντᾷ ἡ χρῆσι της στὴν Καινὴ Δια-

θήκη. Ποιός ὅμως μᾶς ἐγγυᾶται ὅτι γνωρίζουμε τὴν ὀρθὴ χρῆσι τῆς λέξεως καὶ τὴν ἀληθινὴ ἔννοιά της μέσα στὸ κείμενο τῆς Καινῆς Διαθήκης; Μήπως ἡ γνωστὴ καὶ καθιερωμένη σημασία πρέπει νὰ ἀναθεωρηθῆ; Ποιός μᾶς δίνει τὸ δικαίωμα νὰ ἀποκλείσουμε νέες δυνατότητες ἐρμηνείας, μὴ συμπεριλαμβάνοντας μαρτυρίες πού δὲν συμφωνοῦν μὲ τὶς δεδομένες σημασίες γιὰ τὴν Καινὴ Διαθήκη;

Ἡ μαρτυρία τῶν Ο' ἀποδοκιμάζεται ρητὰ ἀπὸ τοὺς ἐκδότες λόγῳ τοῦ ὅτι θὰ διεύρυνε ἀμέσως κατὰ πολὺ τὸ πεδίο. Ἐν τούτοις, ἡ γλῶσσα τῶν Ο' ἀνήκει στὸ ἀμέσως ἐπόμενο γλωσσικὸ ἐπίπεδο ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη, τὸ ὁποῖο ἐπιβάλλεται νὰ συμβουλευέται ὁ ἐρευνητής. Ἐπίσης ἡ γλῶσσα τῶν Ο' εἶνε τὸ ἀμέσως προηγούμενο στάδιο τῆς γλώσσας τῆς Καινῆς Διαθήκης, καθ' ὅσον ἀνήκει χρονικὰ στοὺς ἀμέσως προγενεστέρους αἰῶνες ἀπὸ αὐτὴν, ὥστε λογίζεται μᾶλλον σύγχρονη, ἀκριβέστερα δὲ ἀποτελεῖ τὴ λόγια μορφή τῆς κοινῆς ἐλληνικῆς, τὸ γλωσσικὸ τύπο δηλαδὴ πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ πεπαιδευμένοι ἄνδρες τῆς ἐποχῆς τῶν χρόνων τοῦ Χριστοῦ. Δὲν εἶνε ἡ ψεύτικη ἀττικίζουσα γλῶσσα, πού ἐπιχειροῦσαν νὰ χρησιμοποιοῦν οἱ λάτρεις τῆς ἀρχαίας ἀττικῆς συγγραφεῖς, ἀλλὰ εἶνε ἡ φυσικὴ ἐξέλιξι τῆς ἐλληνικῆς στὴν πρῶμῃ ἐλληνιστικὴ ἐποχῇ, ὅπως ἤχοῦσε ἀπὸ τὸ στόμα τῶν μορφωμένων, μὲ πλούσιο λεξιλόγιον καὶ μὲ φιλολογικὴ δεξιότητα. Μὴ λησμονοῦμε, ὅτι πρόκειται γιὰ μετάφρασι πού ἀποσκοποῦσε νὰ γίνῃ κατανοητὴ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη στοὺς Ἰουδαίους τῆς ἐποχῆς τῶν Πτολεμαίων, ἀπευθυνόταν δηλαδὴ στὸ εὐρὺ κοινὸ καὶ ὄφειλε νὰ εἶνε γραμμένῃ στὴν κοινὴ γλῶσσα. Ὡς ἐκ τούτου τὸ κείμενο τῶν Ο' μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ παράλληλον μὲ τὰ παπυρικὰ κείμενα καὶ νὰ συμβάλῃ στὴν ἐνίσχυσι καὶ διασαφήνισι ἀκόμη τῆς γλωσσικῆς μαρτυρίας.

Ἐξ ἄλλου, δὲν εἶνε ἀπαραίτητη ἡ ἀναφορὰ στοὺς Ο' σὲ κάθε περίπτωσι τοῦ νέου Λεξικοῦ. Τὸ πεδίο μπορεῖ νὰ μείνῃ περιορισμένο καὶ νὰ μὴ διευρυνθῆ αὐτόνομα, ἀλλὰ τόσο μόνο ὅσο ἐξυπηρετεῖ τὸν παραλληλισμὸ τῶν σημασιῶν πού παραθέτονται. Δὲν θὰ ἐξετάζεται δηλαδὴ γενικὰ ἡ ἐπίδρασι τῶν Ο' σὲ κάθε λέξι τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀλλὰ θὰ σημειώνεται συγκεκριμένα ἡ τυχὸν χρῆσι μιᾶς λέξεως στοὺς Ο' μὲ τὴν σημασία μὲ τὴν ὁποία ἀπαντᾷ στοὺς παπύρους καὶ προβάλλει στὴν Καινὴ Διαθήκη. Ὅπως δὴποτε ὁ μόχθος αὐξάνει, ἀλλὰ νομίζω ὅτι καὶ ὁ καρπὸς βελτιώνεται, ὥστε ν' ἀξίζη τὸν κόπο.

Ἐνα παράδειγμα.

Τέλος, παραθέτω ἓνα παράδειγμα προσωπικῆς μου ἐφαρμογῆς τῶν διαφορῶν βοηθημάτων, μιᾶς προβληματικῆς φράσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης. Στὸ παράδειγμα ἀναφαίνεται τόσο ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ Moulton - Milligan, ὅσο καὶ ἡ ἀτέλεια τοῦ Bauer, ἀναδεικνύεται δὲ ἡ ἰσχὺς καὶ ἡ φερεγγυότητα

τῆς ἀρχῆς ὅτι ἡ ἐρμηνεία τῆς ἀγίας Γραφῆς προσφέρεται αὐθεντικά ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀγία Γραφή, συνεπικουρεῖται οὐσιαστικά ἀπὸ τοὺς ἀποστολικούς πατέρες, ἐπαληθεύεται ἀξιόπιστα ἀπὸ τὰ παπυρικά κείμενα καὶ ἐνισχύεται ἀξιόλογα ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς Ἐκκλησίας.

Τὸ ρῆμα ζωοποιέω-ῶ μὲ τὰ παράγωγά του εἶνε γνωστὸ ἀπὸ τὴν κλασικὴ ἀττικὴ μὲ τὴ σημασία τοῦ παράγω, γεννῶ ζῶντα πλάσματα, ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὸ ζωογονέω-ῶ³². Στὴν ἑλληνιστικὴ κοινὴ ἡ λέξι χρησιμοποιεῖται μὲν μὲ τὴν κλασικὴν σημασίαν της, ἐμφανίζει ὅμως ἐπὶ πλέον σημασίες κατὰ τὴ μεταφορικὴ χρῆσιν της. Ἔτσι στὴν ἀγία Γραφή λέγεται γιὰ τὸν Θεὸ ὅτι «ζωοποιεῖ», δίνει ζωὴ στοὺς νεκρούς, φυσικὴ ἢ ἔστω πνευματικὴ ζωὴ· Ἰω. 5,21· «Ὡσπερ γὰρ ὁ Πατὴρ ἐγείρει τοὺς νεκρούς καὶ ζωοποιεῖ, οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς οὗς θέλει ζωοποιεῖ». Ἐπίσης Ρω 4,17· 8,11· Α' Κο 15,22. Λέγεται ὅμως ἐπίσης ὅτι τὸ σπέρμα —τὸ ὁποῖο ἔχει ζωὴ, ἀλλὰ ἀδηλη, δυνάμει— «ζωοποιεῖται», φανερώνει δηλαδὴ τὴ ζωὴ του, ἡ ὁποία ἐνεργοποιεῖται, ζωντανεύει· Α' Κο 15,36. Σὲ κείμενα ἀποστολικῶν πατέρων, ἐπὶ πλέον, τὸ ζωοποιεῖσθαι ἀπαντᾷ μὲ τὴν σημασίαν τοῦ ἀνανεῶνεται ἢ ζωὴ μου ἢ συντηρεῖται ἢ ζωὴ μου· Βαρν. 6,17, γιὰ τὸ παιδί τὸ ὁποῖο «γάλακτι ζωοποιεῖται».

Συνάγεται, λοιπόν, ὅτι ἀπὸ τὴν κυριολεκτικὴν σημασίαν τῆς λέξεως ἀρχῆθεν δίνω ζωὴν σὲ νεκρό, προκύπτει ἡ μεταφορικὴ σημασία, δυναμώνω τὴ ζωὴν σὲ ἤδη ζωντανό, ὡσάν νὰ ἦταν νεκρὸς καὶ τὸν ζωντανεύω. Ἡ δευτέρα αὕτη σημασία δηλώνεται γενικᾶ στὸ Moulton - Milligan, στὸ λῆμμα τοῦ συνωνύμου ρήματος ζωογονῶ, μὲ τὸν ὅρισμό «διατηρῶ ζωντανό», καὶ καταγράφεται μὲ ἐπὶ μέρους διακρίσεις στὸ Bauer. Ἐν τούτοις, μία προσεκτικὴ μελέτη τῶν παραπομπῶν, τοῦλάχιστον στὴν ἀγία Γραφή, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ σημασία δὲν δίνεται πλήρως καὶ ἡ κατάταξι δὲν εἶνε ἀκριβὴς καθ' ὅλα.

Στὸ Bauer παρουσιάζεται σὲ μία πρώτη ὁμάδα ἡ κλασικὴ σημασία, ἡ κυριολεκτικὴ. Σ' αὐτὴν συμπεριλαμβάνονται χωρία, στὰ ὁποῖα τὸ ζωοποιῶ σημαίνει δίνω ζωὴν, ὅπως τὰ Ἰω 5,21· Ρω 4,17· 8,11· Α' Κο 15,22, ἀλλὰ καὶ χωρία, στὰ ὁποῖα τὸ ρῆμα μπορεῖ νὰ ληφθῇ μὲ τὴν εὐρύτερη ἔννοια, δίνω ζωὴν καὶ συγχρόνως συντηρῶ στὴ ζωὴν, ὅπως Νε 9,6· Α' Τι 6,13. Στὰ χωρία αὐτὰ ὁ λόγος εἶνε γιὰ τὸν Θεὸ ὡς δημιουργό, ἀλλὰ καὶ ὡς συντηρητὴ τοῦ κόσμου, καθ' ὅσον μάλιστα τὸ ρῆμα τίθεται σὲ χρόνο ἐνεστώτα, ποὺ δηλώνει τὴ συνεχῆ δημιουργικὴ δύναμι τοῦ Θεοῦ καὶ ὄχι τὴν ἀπαξ δημιουργία του. Ἐν τούτοις, στὴν ἐν λόγω ὁμάδα ὑπάρχει ἐπὶ πλέον καὶ ἓνα χωρίο μὲ συζητήσιμη σημασία, τὸ Α' Πε 3, 18. Σὲ δευτέρῃ ὁμάδῃ παρουσιάζεται ἡ ἄλλη σημασία τοῦ ρήματος, ἡ μεταφορικὴ, σὲ τρεῖς ὑποδιαίρεσεις. Ἀλλὰ ἡ κάθε ὑπο-

32. Βλ. Lidell - Scott. Π.χ. Ἀριστοτέλους, Περὶ ζῴων ἱστορίαι, 5,27,3· «Καὶ ἐν τούτῳ (ἐν ἀρχαίῳ) ἐπαλάζουσαι (αἱ λειμῶνια ἀράχνη) ζωοποιεῖσθαι». Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ ζῴων γενέσεως, 1,21,38.

διαίρεσι ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἓνα ἄλλο παράδειγμα τῆς μιᾶς σημασίας τοῦ ρήματος, καὶ τοῦτο μόνο στὸν παθητικὸ τύπο, τῆς σημασίας ἀνανεώνεται καὶ διατηρεῖται ἡ ζωή.

Ὅσον ἀφορᾷ στὸ Moulton - Milligan, ἡ μία σημασία ποῦ σημειώνεται, διατηρῶ ζωντανό, ἀναφέρεται σὲ χωρία τὰ ὁποῖα δὲν ἑναρμονίζονται ἀπόλυτα ἐννοιολογικὰ οὔτε μὲ τὰ παπυρικὰ ἀποσπάσματα ποῦ παρατίθενται, ἀλλὰ οὔτε καὶ μεταξὺ τους. Πράγματι, τὸ Α'Τι 6,13 δὲν ταυτίζεται ὡς πρὸς τὸ ζήτημα μὲ τὰ Ἔξ 1,17 καὶ Κρ 8,19, ποῦ παραβάλλονται, οὔτε ἐξ ἄλλου, μὲ τὰ Λκ 17,38 καὶ Πρξ 7,19, ποῦ μνημονεύονται παρακάτω μὲ παρεμφερῆ σημασία. Εἶνε δὲ ἀξιοσημείωτο ὅτι αὐτὸ τὸ χωρίο, Α' Τι 6,13 κατὰ τὸ Bauer κατατάσσεται στὴν πρώτη ὁμάδα μὲ τὴν κλασικὴ σημασία καὶ ὄχι στὴ δευτέρη μὲ τὴν ἐλληνιστικὴ, ὅπου σημειωτέον τὸ Bauer παραπέμπει στὸ Moulton - Milligan. Ἐξ ἄλλου, στὸ ἓνα παπυρικὸ ἀπόσπασμα τὸ ζωογονῶ διαθέτει μᾶλλον τὴν εὐρύτερη ἔννοια δίνω ζωὴ καὶ συντηρῶ στὴ ζωή· «Κύριε, Θεὲ μέγιστε, ὁ τὰ ὅλα συνέχων καὶ ζωογονῶν καὶ συνκρατῶν τὸν κόσμον»³³. Στὸ ἄλλο δὲ παπυρικὸ ἀπόσπασμα ἡ ἔννοια τοῦ ζωογονῶ εἶνε δυσδιάκριτη· «Ἀπ[ὸ] ζωογονούση(ς) περσέ(ας) κλάδους ξηρο(ύς) δύο»³⁴. Ὁ ἐκδότης μεταφράζει «ἀπὸ ζωντανὸ δένδρο».

Εἶνε φανερό ὅτι χρειάζεται ἓνας ἀκριβέστερος καὶ πληρέστερος καθορισμὸς τῆς σημασίας τοῦ ρήματος. Ἐξαιρώντας τὰ χωρία τῆς Γραφῆς, στὰ ὁποῖα εἶνε προφανῆ καὶ ἀποδεδειγμένη ἡ κλασικὴ σημασία, καθὼς καὶ ἐκεῖνα μὲ τὴν ἐλληνιστικὴ ἢ τὴν εὐρύτερη, ποῦ συνθέτει καὶ τις δύο, περιορίζομαι στὰ χωρία στὰ ὁποῖα διαφαίνεται κάποια σημασιολογικὴ διαφοροποίησι. Μὲ βάσι τὴ θεμελιακὴ ἐρμηνευτικὴ ἀρχή, ὅτι ἡ Γραφή ἐρμηνεύεται διὰ τῆς Γραφῆς μελετῶ πρῶτα τὴ συνάφεια καὶ τὰ παράλληλα χωρία μέσα στὸ ἱερὸ κείμενο. Διαπιστώνω ὅτι στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ἀπαντοῦν ὠρισμένες περιπτώσεις, ὅπου τὸ ζωοποιῶ καὶ ζωογονῶ χρησιμοποιοῦνται γιὰ νὰ δηλώσουν ὄχι ὅτι δίνω ζωὴ οὔτε ὅτι συντηρῶ στὴ ζωή, ἀλλὰ ὅτι ἐξαιρῶ κάποιον ἀπὸ τὸ θάνατο καὶ τὸν ἀφήνω νὰ ζήσει, τοῦ χαρίζω τὴ ζωή· καὶ στὸν παθητικὸ τύπο, διαφεύγω ἀπὸ τὸ θάνατο ποῦ ἐπιβάλλεται καὶ ἐξακολουθῶ νὰ ζῶ, παραμένω ζωντανός. Ἔτσι στὸ Ἔξ 1,17 διαβάζομε· «Ἐφοβήθησαν δὲ αἱ μαῖαι τὸν Θεὸν καὶ οὐκ ἐποίησαν καθότι συνέταξεν αὐταῖς ὁ βασιλεὺς Αἰγύπτου, καὶ ἐζωογόνουν τὰ ἄρσενα». Τὰ ἀρσενικὰ εἶχαν γεννηθῆ, οἱ μαῖες δὲν τὰ ἔδιναν ζωή, καὶ ἦταν προφανῶς γερά, οἱ μαῖες δὲν κατέβαλαν προσπάθεια νὰ τὰ ἀναζωογονήσουν, ἀπλῶς δὲν τὰ θανάτωναν, τὰ ἄφηναν στὴ ζωή. Παρόμοιο εἶνε τὸ Κρ 8,19· «Καὶ εἶπε Γεδεών· Ἄδελφοί μου καὶ υἱοὶ τῆς μητρὸς μου ἦσαν· ζῆ Κύριος, εἰ ἐζωογονήκατε αὐτούς, (=ἂν τοὺς εἶχατε ἀφήσει ζων-

33. Μαγκὸς P. Lond 121⁵²⁹, γ' αἰ. μ.Χ.

34. P. Oxy IX, 1188⁴, 13 μ.Χ.

τανούς), οὐκ ἂν ἀπέκτεινα ὑμᾶς». Στὸ Κρ 21,12-14 λέγεται ὅτι οἱ Ἰσραηλίτες ποὺ εἶχαν καταδικάσει τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως Ἰαβίς σὲ θάνατο, τοὺς ἐξετέλεσαν ὅλους ἐκτὸς ἀπὸ τετρακόσιες νεάνιδες, τὶς ὁποῖες «ἐζωοποίησαν», δηλαδή τὶς ἄφησαν ζωντανές. Στους Ψαλμοὺς συναντοῦμε τὸ χωρίο «Ἔδειξάς μοι θλίψεις πολλὰς καὶ κακάς, καὶ ἐπιστρέψας ἐζωοποίησάς με» (Ψα 70,20), δηλαδή ἄλλαξες διάθεσι καὶ δὲν μὲ ἄφησες νὰ χαθῶ, ἀλλὰ μὲ κράτησες ζωντανό.

Στὴν Καινὴ Διαθήκη τὸ ρῆμα ἀπαντᾷ μὲ αὐτὴ τὴ σημασία στὸ Πρξ 7, 19, τὸ ὁποῖο ἐπαναλαμβάνει τὸ γεγονός τοῦ Ἑξ 1,17· «Οὗτος (ὁ βασιλεὺς Αἰγύπτου) κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν ἐκάκωσε τοὺς πατέρας ἡμῶν τοῦ ποιεῖν ἐκθετα τὰ βρέφη αὐτῶν, εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι (=γιὰ νὰ μὴ μένουν ζωντανά)». Ἐπίσης στὸ Ακ 17,33 τὸ ζωογονῶ ἔχει σαφῶς τὴν ἔννοια τοῦ σώζω, ὅπως ρητὰ λέει τὸ παράλληλο χωρίο στὸ Μρ 8,35. Γράφει ὁ Λουκᾶς· «Ὅς ἐὰν ζητήσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν, καὶ ὃς ἐὰν ἀπολέσῃ αὐτὴν ζωογονήσει αὐτήν».

Μὲ τὴ σημασία αὐτὴ τοῦ ζωοποιῶ προσεγγίζω τὸ χωρίο Α' Πε 3,18, ὅπου τὸ «ζωοποιηθεῖς» δὲν δίνει καλὴ ἔννοια, ἂν ἀποδοθῇ μὲ τὴν κλασικὴ σημασία. Πράγματι, τότε, ἢ θὰ μεταφρασθῇ «ὁ Χριστὸς θανατώθηκε μὲν κατὰ τὴ σάρκα, ἀναστήθηκε δὲ κατὰ τὸ πνεῦμα»³⁵, ὅπερ ἄτοπον, διότι εὐνοεῖ τὴν κακοδοξία ὅτι ὁ ἄνθρωπος Ἰησοῦς, καὶ συγκεκριμένα τὸ νεκρὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, δὲν ἀναστήθηκε· ἢ θὰ μεταφρασθῇ «ὁ Χριστὸς θανατώθηκε μὲν κατὰ τὸ σῶμα, ὡς ἄνθρωπος δηλαδή, ἀναστήθηκε δὲ μὲ τὸ Πνεῦμα τῆς θεότητος, ὡς Θεὸς δηλαδή»³⁶, ὅπερ διαταράσσει τὴ συντακτικὴ ἁρμονία, καταργώντας τὴ συμμετρία τῆς ἀντιθέσεως «θανατωθεῖς σῶματι - ζωοποιηθεῖς πνεύματι» καὶ μὴ συνάδοντας μὲ τὴν ἐπόμενη φράσι «ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεῖς ἐκήρυξεν»· ἢ, τέλος, θὰ μεταφρασθῇ «ὁ Χριστὸς θανατώθηκε μὲν κατὰ τὸ σῶμα, πῆρε ὅμως καινούργια, ἀνώτερη ζωὴ κατὰ τὸ πνεῦμα, κατὰ τὴν ψυχὴν»³⁷, ὅπερ ἀσαφές καὶ ξένο πρὸς τὴν ὀρθόδοξη θεολογία, ἢ ὁποῖα δὲν ἀναγνωρίζει ἐξ ἀνάγκη καὶ γεγονὸς προσαυξήσεων στὴ θεανθρώπινη φύσι τοῦ Χριστοῦ.

Ἐφαρμόζοντας ὅμως τὴν ἐρμηνεία τὴν ὁποῖα ἐπισημάναμε, ἔχουμε στὸ χωρίο τὸ κάλλιστο νόημα· «ὁ Χριστὸς ἔγινε νεκρὸς μὲν στὸ σῶμα, παρέμεινε ὅμως ζωντανὸς στὸ πνεῦμα»³⁸, δηλαδή στὴν ψυχὴ του τὴν ἀνθρώπινη. Ἔτσι ἐρχεται σύμφωνη καὶ ἡ συνέχεια τοῦ χωρίου, «ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεῖς ἐκήρυξεν», μὲ τὸ ὁποῖο δηλαδή πνεῦμα, μ' αὐτὴ τὴν ψυχὴ — χωρὶς σῶμα — πῆγε καὶ κήρυξε στὰ πνεύματα, στὶς ψυχές ποὺ ἦταν φυλα-

35. Huther, Weiss, Sieffert, Köhl, Schelkle, διευκρινίζοντας ὅτι τὸ «πνεύματι» σημαίνει τὴ θεία φύσι τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν κατάστασι γενικὰ τῆς ἀναστάσεως, ἐνῶ τὸ «σαρκί» τὴν ἀνθρώπινη φύσι γενικὰ, ποὺ ὑπόκειται στὸ θάνατο.

36. Οἰκουμένιος, Κολιτσιάρας.

37. Grimm, Benet, Bengel, Στογιάννος.

38. Πρβλ. Bellarminus, Rosenmüller, Βούλαρη.

κισμένες στὸν ἄδη. Οἱ ψυχές αὐτὲς εἶχαν ἐπίσης τὰ σώματά τους νεκρὰ πάνω στὴ γῆ, ἐνῶ οἱ ἴδιες παρέμεναν ζωντανές στὸν ἄδη. Καὶ ὁ Ἰησοῦς, λοιπὸν, ὡς τέλειος ἄνθρωπος, ἄφησε τὸ σῶμα του νεκρὸ στὸν τάφο καὶ μὲ γυμνὴ τὴν ψυχὴ του, ἡ ὁποία διέφυγε τὸ θάνατο καὶ παρέμεινε ζωντανή, κατέβηκε στὸν ἄδη νὰ κηρύξη στὶς γυμνές ψυχές. Ἡ θεία του φύσι βέβαια ἐξακολουθοῦσε νὰ ὑπάρχει ἀσύγχυτα καὶ ἀδιαίρετα ἐνωμένη μὲ τὴν ἀνθρώπινη καὶ στὸ σῶμα καὶ στὴν ψυχὴ του, ὅθεν καὶ τὸ σῶμα του μέσα στὸν τάφο δὲν γνώρισε διαφθορά, ἡ δὲ ψυχὴ του ἀνάμεσα στοὺς νεκροὺς εἶχε ὅλη τὴ θεότητα. Ἔτσι ψάλλει ἡ Ἐκκλησία μας: «Ἐν τάφῳ σωματικῶς ἐν ἔδῳ δὲ μετὰ ψυχῆς ὡς Θεός, ἐν παραδείσῳ δὲ μετὰ ληστοῦ καὶ ἐν θρόνῳ ὑπῆρχες, Χριστέ, μετὰ Πατρὸς καὶ Πνεύματος, πάντα πληρῶν ὁ ἀπερίγραπτος». «Ὡστε ὁ Πέτρος δὲν μιᾶ ἐδῶ γιὰ τὴν ἀνάστασι τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ γιὰ τὴν κάθοδο τῆς ἀσώματης ψυχῆς του στὸν ἄδη κατὰ τίς τρεῖς ἡμέρες πού τὸ σῶμα του βρισκόταν νεκρὸ στὸν τάφο. Οὔτε μιᾶ γιὰ τὴ θεότητα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ γιὰ τὴν ψυχὴ του.

Ἐρευνώντας στὴ συνέχεια γιὰ τὴ μαρτυρία τῶν παπυρικῶν κειμένων, μὲ ἐνθουσιασμὸ καὶ ἱκανοποίησι βρῆκα στὰ New Documents τὴν ἀκριβῶς ταυτὸσημη χρῆσι τῆς λέξεως σὲ πάπυρο τοῦ 343 μ.Χ. Πρόκειται γιὰ μία ἐπιστολὴ μὲ τὴν ὁποία καταγγέλλεται, μεταξὺ ἄλλων, ἡ ἐπίθεσι κάποιων «πανκακίστων» ἀνδρῶν ἐναντίον τοῦ ἐγγονοῦ αὐτοῦ πού γράφει τὴν ἐπιστολὴ, μὲ σκοπὸ νὰ τὸν φονεύσουν, πρᾶγμα ὅμως πού ἀπέτυχε, διότι ὁ ἐγγονὸς ξέφυγε ἀπὸ τὰ χέρια τους καὶ ἔτσι γλύτωσε ἀπὸ τὸ θάνατο, ἔμεινε ζωντανός. Γράφει ὁ Αὐρήλιος Ζωῖλου Μέλανος: «Οἱ δὲ πάλιν, ἐκ τῶν ἐναντίω[ν] ἡθ[ο]ς πανκακίστον καὶ ἀπονοίας μεστὸν ἀναλαβόμενοι, ἐπελθόντες κ[α]ὶ αὐτῷ μετὰ πελέκων καὶ ροπάλων ἐβούλοντο αὐτῷ καὶ τοῦ ζῆν ἀνιλῖν —εἰ μὴ γὰρ τύχης ἔργον γεγένηται, τοῦ φυγῆ αὐτὸν τὴν ζωοποιῶν ποιήσασθαι, πάλε ἀν καὶ τοῦ ζῆν αὐτὸν ἀνίλον - καταφρονήσαντες τ[ῆ]ς τῶν καιρῶν εὐνοίας καὶ τῆς ἡμετέρας ἀπραγμοσύνης»³⁹ (sic). Σαφῶς ἡ φράσι «ζωοποιῶν ποιήσασθαι» σημαίνει ὅτι κατῶρθωσε νὰ παραμείνῃ ζωντανός διαφεύγοντας τὸ βέβαιο θάνατο. Μὲ τὴ μαρτυρία αὐτὴ κατοχυρώνεται ἡ ἐν λόγῳ σημασία τοῦ ζωοποιῶ καὶ θύραθεν, ἐνῶ ἐκτείνονται τὰ χρονικά της ὅρια ἀπὸ τὸ 150 αἰ. π.Χ. (Ἐξοδος) ἕως καὶ τὸν 40 αἰ. μ.Χ. (ὁ προκειμένος πάπυρος).

* * *

Τελειώνοντας, ἐκφράζω θερμὰ τὰ εὐκρινῆ συγχαρητήριά μου στοὺς ἐκδότες αὐτοῦ τοῦ ἔργου καὶ εὐχομαι ἐγκάρδια νὰ τὸ ὀλοκληρώσουν καὶ νὰ ρίξουν ἄπλετο τὸ «νέο φῶς» στὸ κείμενο πού φωτίζει τὴ ζωὴ μας.

39. New Docs 3, 149.